

TÜRK İSTİKLÂL MÜCAHEDESİ KONFERANSLARI

CEVDET KERİM İNCEDAYI

Yayına hazırlayan : Hüsamettin ÜNSAL

Cevdet Kerim İncedayı tarafından 1927 yılında Ankara Türkocağı'nda, İstanbul Üniversitesi'nde ve Ankara Öğretmenler Kursu'nda dizi konferanslar halinde verildikten sonra yine aynı yıl Millî Eğitim Bakanlığı tarafından "Türk İstiklâl Mücahede Konferansları" adıyla kitap haline getirilen İstiklâl Harbi konferansları, hitabet değeri yanında Millî Mücadele Tarihimizle ilgili ilk araştırmaları da oluşturmaktadır.

Bu yazı dizisi içinde, geçen sayımızda birinci ve ikinci konferansları sunmuş-tuk. Bu sayımızda da üçüncü ve dördüncü konferansları —metin diline dokunmak-sızın— sunuyoruz.

— ÜÇÜNCÜ KONFERANS —

1 — Orduyu Takviye ve Teşkil Zarureti

23 Nisan'da Meclis Ankara'da açıldıktan ve hükûmet şuaabatı teessüs ettikten sonra artık vicdan-ı ammeden doğmuş hukukî, içtimaî, muasır esaslar üzerine kurulmuş ve hâkimiyet-i milliyeyi mefkûre edinmiş yeni bir devlet vücuda gelmişti. Haricindeki bütün bir âlemin kendisine düşman olduğu bu yeni devlet ancak temsil eylediği Türk milletinin kudret ve kabiliyetlerini hüsn-i idare ve tasarruf suretiyle onun halâsını ve tamamîyetini temin zaruretinde idi. Bu devlet teessüs ettiği zaman birinci konferanstan beri arz ettiğim tafsilâtle taayyün eden vaziyette idi. Yani Sevr Muahedenamesi ahkâmına bizi itaat ettirerek esir ve ecir vaziyetine sokmak için itilâf ordularıyla her taraftan sıkı ve kuvvetli surette sarılmış, yıkılan Osmanlı saltanatının harabesi üzerinde acı acı öten bir baykuş vaziyetindeki İstanbul Hükûmeti'nin cinayet ve ihanetiyle karşılaşmış, aynı ruhtaki birçok hıyanet erbabının kıyamlarıyla içinden yer yer tutuşmuştu.

İşte bu vaziyette bulunan ve asî bir çete mahiyetinde gösterilen bu yeni devlet için o sırada vaziyet-i siyasiye mevzu-u bahis bile olamazdı. Bu kapıları açmak, kudretimiz önünde onları ister istemez münasebat-ı siyasiyeye mecbur etmek için tek vasita vardı. O da kuva-yı harbiye. Bu haki-

katle karşılaşan hükümet bir taraftan dahilî ihtilâfatı derhal hallederek vahdet-i kâmile husule getirmeyi ve maddî, manevî varlığını sarf ederek en tabîî haklarımızı düşmanlara cebren ve kahren kabul ettirecek mahiyette bir ordu teşkilini gaye edindi.

Halbuki bu sırada Anadolu'da kalan ordu aksamının vaziyeti şöyle idi: Mütarekename'nin akdiyle Irak ve Suriye'den ve elviye-i selâseden çekilerek Misak-ı Millî hududu dahiline girmiş olan ordunun terhisi başlamış ve bilhassa mütareke ahkâmı mucibince mevcutlar kadro hâline getirilmiş ve kalan esliha ve mühimmat da depolara yerleştirilmişti. İhtiyat zabitanının terhisi dolayısıyla esasen noksan olan zabıt ihtiyacı büsbütün artmıştı. Pek eski zamandan beri devam eden hata neticesi, orduya ait tekmil müessesat ve esaslı esliha ve mühimmat ve levazimat saire depoları kâmilen İstanbul'da kalmış, lağvedilen kıtaatın zabitanı, esaretten avdet vesair muhtelif suretlerle kıtalarından ayrılan zabitanın kısm-ı azamı keza İstanbul'da toplanmış kalmıştı. Memleketi bahren ve berren ihata eden Düvel-i İtilâfiye İstanbul'da lâşey mesabesinde bir kısım asker bulunmasına müsaade etmiş, diğer bilumum malzemeyi ve eslihayı zapt ederek muhafazası altına almıştı. Anadolu'ya her türlü nakliyat ve seyahati takayyüd etmiş ve kontrolüne tâbi tutmuştu. Bundan başka Anadolu dahilinde kısmen esliha ve mühimmatı ellerine geçirmişler ve Anadolu'da hiçbir kuvvetin taazzuvuna meydan bırakmayacak şekilde tedbir almışlardı. Diğer cihetten esasen senelerce süren bir muharebenin mağlubiyetle mağmum ve malûl iken, son hadiselerle de büsbütün müteessir bir halet-i ruhiye içine dalmış bulunan ordu, emir ve kumandadaki kargaşalıkların da inzimamıyla hâl-i inhilâle gelmişti.

Düşmanların birden savleti üzerine işte bu kuvvetler bir dereceye kadar toplanarak bazı noktalarda az çok temin-i mevcudiyet edebilmiş ve bir taraftan da tafsilâtı geçen konferanslarda izah edildiği üzere kısım kısım vücuda gelen millî müfrezelerle mukavemet ahkâmının teminine çalışılıyordu.

Halbuki asrî vesaitle mücehhez yirminci asır ehl-i salibinin karşısında milis kuvvetlerle değil aynı teçhizat ile aynı kavaid-i harbiye ile hareket edebilecek ordulara ihtiyaç vardır.

Fakat böyle bir kuvveti, elinden her şeyi alınmış olan Anadolu'da her cepheye birden tesise imkân yoktu. Bunu ehemmden mühimme doğru muntazam bir sıra ile yapmak lâzımdı.

O zaman siyasî askerî mülâhaza ile Şark Cephesi daha mühim görüldü. Zaten Şark Cephesi'ndeki kuvvetler o muntkanın vaziyet-i hususiyesi itibariyle kabil-i istinat mahiyeti muhafaza ediyordu. Binaenaleyh bidayette garpta Yunanlılara ve cenupta Fransızlara karşı tedafüî vaziyet takip olunacağından bu cephelerde bir kısım kutaat-ı askeriye ve gittikçe kuvvet bulan Kuva-yı Milliye bırakılarak mümkün mertebe düşmanların daha fazla ilerlemesine mâni olmaya ve bu emniyet altında bu muntukalar gerisinde askerî teşkilâtın tezyid ve takviyesine çalışıldı ve bidayet-i emirde daha ziyade şarka ehemmiyet verildi. Zira burada elde edilecek muvaffakiyet-i askeriye, memleketin arkasında şîr-pençe hâlinde kalan Ermeni ordu ve hükûmetini inhidam ettireceği gibi İngilizlerin şarkta kurmak istedikleri tuzağı bozacak Bolşeviklerle tesis-i münasebeti tacil edecek, dahilî ve haricî siyasetimizde bize çok müsait sahalar açacaktı. Filhakika Anadolu'da hemen mevziî seferberlik yapılarak şark havalisini zapt etmek maksadıyla aleyhimize harekete geçmiş olan Ermenistan'a taarruz edildi.

Ermeni ordusu az zamanda mahv-ı perişan edilerek Gümrü'ye kadar yüründü. Ve Arpaçay'dan hudut kesilerek tekmil esliha ve mühimmatı elimize geçti. Zaten bununla şimdilik bu cephede yapılacak iş bitirilmiş oluyordu. Bu seri muvaffakiyet milletin emn-ü itimadını artırdığı gibi düşmanlara da sert ve tesirli bir darbe olmuştu. Vücut verdikleri ve himayesini tekeffül ettikleri Ermeni Hükûmeti'nin bu akıbetine seyirci kalmaktan başka bir şey yapamayan düvel-i muazzamanın Kafkas Hükûmetleri üzerindeki tesiri sifra inmiş ve bu suretle husule getirmek istedikleri Kafkas seddi ebediyen yıkılmış oldu. Aynı zamanda Bolşeviklerle de daha çabuk ve kolay birleşmek imkânı hâsıl oldu. Dünyanın husumeti karşısında kendi azim ve imanından başka istinat edecek bir şeyi olmayan Anadolu, kendini büyük bir tehlikeye kaptırmamak şartıyla bu müzâherete çok muhtaçtı. Bu hareketle bunların hepsi temin edilmişti. Artık şarkta hasımsız, maneviyatı yükselmiş, maddî ihtiyaçları meh-mâ-emken temin edilmiş bir ordu vardı. Şarkta bu olurken garpta zayıf kuvvetlerimiz karşısında ilerleyen Bursa ve Uşak şarkına varan Yunanlıların harekâtını tabii bulmak zarurî idi. Çünkü her tarafta müessir tedabir ittihazı gayr-i kabildi. Bu hâlde bile bu cephedeki millî ve nizamî kuvvetlerimizin noksanlığına rağmen fedakârane mukavemetleri ve mukabil taarruzları ve kumanda heyetinin azim ve iradesi sayesinde düşmanı mümkün mertebe tevkif eyleyebiliyorlardı. Şark Cephesi'ndeki mesailin hallinden sonra ikinci mühim hedef dahilî isyanların külliyen kal'î idi. Bu da temin edildi. Bittabi bu hususta sarf edilen zaman ve mesai, cephelerdeki düşmanların lehine

oluyordu. Çünkü bu işgalat ordunun taazzuvu aleyhine idi. Ondan sonra üçüncü hedef garpta ve cenupta da bizi maksada îsâl edecek şekilde orduyu takviye etmekte. Buna yüründü. Millî teşkilât bir defa gayri ilmî ve gayri fennî bir mahiyette idi. Bundan başka buldukları ve geçtikleri yerlerde ahalinin hoşnutsuzluğunu mucip olacak bazı hadisata mahal veriyorlardı. Bu bittabi yeni teşekkül eden hükûmetin menfaati aleyhine idi. Buralarda da gittikçe malzeme ve esliha temin edildikçe, zabitan ihtiyacı ikmal olundukça millî kuvvetler kaldırılarak orduya kalbediliyordu.

Bu hususta çekilen müşkülâtın en büyüğü zabıt, esliha ve mühimmat tedariki idi.

Esliha ve mühimmat şöyle ikmal ediliyordu: Ermeni ordusunun mağlubiyeti üzerine şarkta ele geçen mühimmattan o cephe ihtiyacından fazlası garba alındı ki mühim bir miktardı. Ruslarla teessüs eden dostluk neticesi bilhassa oradan mühim miktarda top, tüfek ve cephane alındı. Bunu bilhassa ehemmiyetle kaydederim.

Büyük himmetlerle Anadolu'da tesis edilen imalâthanelerde bazı noksanlar ikmal edildi. Bu sanatkârimızı candan takdir etmek lâzımdır. Vagon demirlerinden İngilizlerin aldığı top kamalarını yaparak toplarımızı işlettirler, mermileri değiştirerek elimizdeki silâhlara uydurdular, bozuk malzemeyi ıslah ederek kabil-i istifade bir hâle getirdiler. Müşkülâtına rağmen bol para ile Avrupa'dan da bazı mübayaât yapılabildi. Yalnız bu meyanda büyük hıyanetler oluyordu; ne çare suya düşen yılanı sarılır derler. Bazı Avrupalılar mühim miktarda mühimmat temin edeceklerini vaat ederek binlerce liramızı bağhyorlar ve bizi 5-6 ay oyaladıktan sonra hiçbir şey vermiyor ve bu suretle mühim vakitlerimizi beyhude geçirtmiş oluyorlardı. Bu hususta en mühim menabi yine İstanbul oluyordu. Çünkü oradaki depolarda ve kıtaat yedinde kalan esliha ve mühimmat ordumuzun epeyce ihtiyacına kifayet edecek miktarda idi.

İstanbul'da iki mühim teşkilâtımız vardı. Başında çok fedakâr zevat bulunuyordu. Bu teşkilâta İstanbul'un birçok kıymetli zevatı da dahildi. Bunlar büyük tevazu içinde ve cidden istihkar-ı hayat ederek Düvel-i İtilâfiye'nin çok şiddetli kontrolü altında İstanbul'dan külliyyetli mühimmat kaçıranca ordunun sürat-i teşekkülüne en büyük yardımları yaptılar. Bu zevat bin türlü tedbirlere tevessül ederek ve hatta Düvel-i İtilâfiye nöbetçilerini bazen itma ile taht-ı muhafazalarındaki depoları boşalttılar, kayık ve motorlarla ve bazen vapurlara yükleyerek Anadolu'ya taşıdılar; bundan başka esliha ve mühimmata Anadolu'nun bol para verdiğini duyan bazı

kaçakçılar da epeyce esliha ve cephane getirdiler. Gerek Rusya'dan gelen ve gerekse İstanbul'dan kaçırılan bu mühimmat kıymetli ve fedakâr bahriyelilerimizin kahramanlığı sayesinde Düvel-i İtilâfiye donanmalarının takibatından kurtulmak için küçük tekneler içinde Karadeniz'in coşkun dalgalarıyla mücadele ederek geceleri veya sahili takiben Samsun'a ve İnebolu'ya nakledildiler. Bu iskelelerden de uzun kara nakliyatıyla kağı ve mekâriyle Ankara'ya gelir ve oradan cepheye sevk edilirdi. Muhteşem bir maziye sahip olan bahriyelilerimiz her sahada kendilerine verilen vazifeleri büyük fedakârlıklarla ifa etmişlerdir.

Zabit noksanına gelince; bidayette İstanbul'da kapanıp kalan zabitan-dan kısm-ı a'zamı her mahrumiyeti göze aldırarak ve henüz her şeyin meşkur olduğu devirde ancak muvaffak olmak azmiyle ekserisi hasta ailelerini, bir kaşık çorbasız mini mini yavrularını bir avuç ateşsiz hulâsa; hamisizliğin bütün manasıyla bırakıp, belki bir daha dönememek ihtimallerini de hesaba katarak fevc fevc mücâhede-i istiklâle karıştılar. Bu meyanda birçok sivil zevat da vardı.

Diğer taraftan Anadolu'da ordunun pek kıymetli uzvu olan ihtiyat zabitleri silâh altına alındı ve Ankara'da bir talimgâh kurularak müstacelen zabit vekilleri yetiştirildi. Bu ihtiyaç da bir dereceye kadar bu suretle temin edildi.

İşte bu büyük faaliyet neticesinde merkez, cenup ve garp mıntıkalarında da tedricen ordu takviye edilerek Kuva-yı Milliye kaldırıldı ve muasır bir ordu yeniden ve yoksuzluk içinde vücuda getirildi. En son başlıca bir kuvvet olarak yalnız Çerkez Ethem Kuva-yı Milliyesi kalmıştı ki; onun da Birinci İnönü Muharebesi'nden sonra cezası verildi. Yalnız Düvel-i İtilâfiye'nin sıkı tazyik ve takibi yüzünden bu iş ancak üç senede ikmal edilebildi.

Fakat bu suretle vücuda getirilen ordu, Samsun ve havalisindeki Pontuşuları ve dahildeki isyan ocaklarını kökünden kazıdı. Karadeniz ve Marmara sevahilini düşmandan tathir etti. Bahadır halkının vücuda getirdiği Gaziantep müdafaa-i meşhuresine yardımla Fransızları akd-i itilâfa mecbur ederek Adana ve Antep havalisinin tahliyesini temin eyledi. Ve henüz ikmal devresinde Yunanlıları her ikisinde de mağlup eden Birinci ve İkinci İnönü Muharebelerini verdi. Hiç hazırlanmamış bir mevzide nısf derecesinde fazla olan Yunanlılara karşı sahra harbinde müdafaada cihan ordularına ders teşkil eden Sakarya Meydan Muharebesi'ni kazandı. Bu suretle Türk ordusu üç senede yeniden dirilerek, garbın tek mil müzahere-

tini arkasına alan takriben 200.000 kişilik Yunan ordusunu bir hamlede ezecek kudret-i fevkalâde iktisap etmiş oldu. Birinci İnönü Muharebesi esnasında zayıf birkaç piyade fırkasının cephanesini ikmal için ancak dört beş sandık piyade mermisi tedarik edebilen Anadolu ordusu, 26 Ağustos 1922'de harekât-ı taarruziyesine başlarken kuvvetini çok iyi tespit ettiği hasmına herhalde faik bir raddeye gelmişti. İşte bu sayededir ki, Türk milleti, kemal-i emniyetle cihan-ı husumete teklif-i esareti reddetmiş; hak ve taleplerini cebren ve kahren kabul ettirmiştir.

Muharebeleri arz ederken bu husustaki icraat da daha ziyade tafsil edilecektir.

Mebdeden itibaren iptidaiyetten mükemmeliyete doğru birçok devirler geçiren ordumuz, son zamanlarda asrî bir şekilde fırka, kolordu, ve ordu hâlinde kemal bularak mesleğin ve fennin talep ettiği neticeye vasil oldu.

En son olarak başlıca üç cepheye taksim edildi: Biri, bir piyade kolordusu, bir süvari fırkası ve üç süvari aşiret fırkasından mürekkep Şark Cephesi idi. Mıntıkası Van cenubundan Karadeniz sahiline kadar devam ediyordu. Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa idi. Diğeri, iki piyade fırkası ve bir süvari fırkasından ve bazı müstakil kıtaattan mürekkep Elcezire Cephesi idi. Mıntıkası, Fırat'tan İran hududuna kadardı ve İngilizlere karşı idi. Kumandanı Cevat Paşa idi. Üçüncüsü, iki ordu ve kolordu hâlindeki Kocaeli Grubu ile bir süvari kolordusundan ve bazı müstakil kıtalardan mürekkep Garp Cephesi idi. İsmet Paşa'nın kumandasında bulunan ve Yunanlılara karşı olan ve neticede her şeyi halleden bu cephe hakkında atide daha ziyade tafsilât arz edeceğim.

Bir de Adana Mıntıkası Kumandanlığı vardı. Bu mıntıkada Gaziantep'in sukutundan evvel Maraş ve Antep mıntıkalarında müstakil bir kolordu ve Adana'da müstakil bir kumandanlık vardı. Fransızlarla itilâftan sonra, buradan İkinci Kolordu Garp Cephesi'ne alınarak bu mıntıkanın heyet-i umumiyesi; Adana Kumandanlığı'na verilmişti. Bundan başka Karadeniz Sahil Topçu Kumandanlığı, Ankara Kumandanlığı vardı. Merkez mıntıkasındaki Merkez Ordusu da nihayet vazifesini bitirerek lağvedilmiş ve yerine Samsun'da müstakil bir fırka bırakılmıştı. Ayrıca doğrudan doğruya Erkan-ı Harbiye-i Umumiye'ye merbut bazı müstakil teşkilât da vardı. Asayiş-i dahiliye vesair hususat da ahz-ı asker heyetlerine verilmişti. İşte geri hudutları vatan içerisine doğru uzayan ve ehemmiyet ve tehlike nispetinde icabı kadar kuvvetle tevzin edilmiş olan bu teşkilât sayesinde memleket en iyi bir suretle tahkim edilmiş oldu.

2 — Anadolu Ordusu'nun Emir ve Kumanda Şekli

Bu teşkilâtın başında, biri Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâleti, diğeri Müdafaa-i Milliye Vekâleti olmak üzere iki makam vardı. Her iki vekil de Meclis'teki asker mebuslar tarafından intihap edilirdi. Müdafaa-i Milliye vekili müteaddit defalar değişmiş ise de daha ziyade ihtisas işi olan Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâleti'ni bidayette bin mahrumiyet içinde İsmet Bey (Paşa) kurdu. İsmet Paşa 1921'de Garp Cephesi Kumandanı olduktan sonra, bu vekâleti nihayete kadar, ilim ve fazlıyla memleketi kendine müftekır kılan Fevzi Paşa idare etmişlerdir.

Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâleti aynen diğer vekâletler gibi idi. Farkı ayrı bütçesi olmayışındadır. Her sene kendi daire-i merkeziyesine ait kadrosunu yapar, yekûnu Müdafaa-i Milliye bütçesine ilâve edilerek, bütçeyi Meclis'te Müdafaa-i Milliye Vekili müdafaa ederdi. İcabında Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekili esbab-ı mucibe beyanıyla müdahale ederdi. Yalnız tahsisat-ı mesture olarak istihbarat, propaganda vesair müdafaa-i vatana ait hususata sarf edilmek üzere senevî bir tahsisatı vardı ki; bu para doğrudan doğruya ve münasip gördüğü şekilde Erkân-ı Harbiye-i Umumiye vekilinin emriyle sarf olunurdu. Pek cüz'î bir meblağdan ibaret olan bu para bütün mücadele esnasında milletin hamiyetinin inzımamıyla, başka devletlerde milyonlarla istihsal edilemeyen çok kıymetli semereler vermiştir.

Sakarya Muharebesi'nin bidayetinde müstakil olan bu vekâletlerin başına Büyük Millet Meclisi'nin yaptığı bir kanunla, bir de başkumandanlık makamı ihdas edildi ve bu ulvî vazifeyi de Mustafa Kemal Paşa Hazretleri deruhte buyurarak, hem Reis-i Devlet ve hem de milletin Başkumandanı oldular.

Erkân-ı Harbiye-i Umumiye ve Müdafaa-i Milliye doğrudan doğruya emrinde birer şubesi olduğundan Başkumandanlığın ayrıca bir kadrosu yoktu. Yalnız bu vekâletlerle irtibatla bulunmak için birkaç yaver ve irtibat erkân-ı harbi vardı.

Mustafa Kemal Paşa Hazretleri, Başkumandan olduktan sonra mühim olan hususat-ı askeriye'nin muhaberatla vakit geçirmeyerek serian halli için kendi riyasetleri altında Başvekil, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye, Müdafaa-i Milliye ve Maliye vekillerinden mürekkep bir de Encümen-i Askerî teşkil eylemişlerdi. Bu heyet icap ettiği vakit derhal içtima eder ve en salâhiyettar zevatın huzuruyla kararlarını verip hemen icraata geçerdiler.

Bu sayede en mühim ve müstacel işler lâyük olduğu süratle intaç edilirdi. Çok mahdut ve tamamıyla genç ve faal eşhasla çalışan bu teşkilât hemen ekseriya geceli gündüzlü çalışmak suretiyle bu harika- âsâ neticeye vasil olabilmıştır.

3 — Birinci İnönü Muharebesi ve Çerkez Ethem'in İsyanı

Artık Şark ve dahilî işler bitip ve diğer cephelerde zafere varmak için, ordu teşkilâtı taarruza başladığı sırada vuku bulan ilk muharebe Birinci İnönü'dür. Bu sırada Yunanlılar şu vaziyette idiler :

Bursa mıntkasında : İzmir Fırkası; Yalova, Pazarköy ve Burçin mıntkasında: Adalar Fırkası; Bursa, Aksu, Dimboz ve Kestel'de Üçüncü Fırka; Bursa'da, Manisa Fırkası; Bahçeçik ve İzmit'te (Kuva-yı İnzibatiye'nin 1920'de tenkilinden ve Yunanlıların Bursa'yı işgalinden sonra İzmit havalisini İngilizler terk ederek bir fırka ile Yunanlılar teslim almışlardı).

Bu mıntkada bir alay veya liva kadar da süvarileri vardı. 3-4 firkalık diğer bir Yunan grubu da Uşak mıntkasında idi.

Ordumuzun vaziyetine gelince; Yunanlılar Uşak'ı zapt ettikten sonra 1920 senesi Gediz istikametinde bir taarruz yapmıştık. Muvaffak olamadık. Bu defa bir daha teyit etti ki, milis kuvvetlerle bu iş başa çıkmayacak. 10 Teşrin-i sani 1920'de Heyet-i Vekile kararıyla bu cephe; Garp Cephesi ve Cenup Cephesi namıyla ikiye ayrılmıştı. Garp Cephesi'nin hududu Kütahya dahil olmak üzere şimalî idi. Emrinde 24, 11, 61'inci firkalar vardı. Kütahya hariç olmak üzere Adana'ya kadar olan kısım Cenup Cephesi idi. Emrinde, 8, 23, 57, 41'inci firkalar Konya havalisinde yeni teşekkül etmekte olan iki süvari grubu vardı.

Bunlardan başka, bu cepheler için kısmen kabil-i istifade olmak üzere Erkân-ı Harbiye-i Umumiye'nin emrinde Ankara'daki Şehit Nazım Bey'in kumanda ettiği Dördüncü Fırka ile Ankara, Yozgat ve Çorum havalisinde hâl-i teşekküldeki birinci fırka vardı. Bu suretle Kuva-yı Milliye kâmilen lağvedilerek muntazam teşkilâta kalp edilecekti. O sırada bilhassa Kütahya mıntkasında bulunan ve emrinde o zaman çok mühim kuvvetler olan Çerkez Ethem, bundan memnun olmadı ve Garp Cephesi Kumandanlığı'nın teşkilât ve zapt ve rapt hakkında verdiği emirlere itaat etmedi. Bilâkis, Birinci Kuvve-i Seyyare Kumandanlığı unvanını Umum Kuvve-i Seyyare Kumandanlığı hâlinde muhafazada ısrar etti. Bu hususta muhaberat cereyan ederken bütün kuvvetlerini toplayarak Gediz ve Kütahya mıntka-

sında bir vaziyet aldı ve Büyük Millet Meclisi'ni tehdide başladı. Bu sırada Meclis'te mebus olarak bulunan kardeşi Reşit de Ankara'dan kaçarak Ethem'e iltihak etti. Ve nihayet isyan etti. Bunların faaliyeti pek şümüllü idi; muvaffak olsalardı memleket yeniden bir felâkette maruz kalacaktı. Hükûmet, Ankara'da ve Meclis'te tedabir ittihaz ettiği zaman Yunanlılar da bir hareket görülmediğinden cephede dahi tertibat aldı. Garp Cephesi'nden 61. Fırka ve Yunanlılar karşısında Bursa mıntikasında bulunan 11. Fırka iki alayı ile Kütahya'ya gönderildi. Eğer Ethem bu kuvvetlerle muharebeye tutuşursa, arkasından Cenup Cephesi kuvvetleri yürüyerek mahvedilecekti. Yok, Cenup Cephesi'ne teveccüh ederse, aynı hareketi Garp Cephesi yapacak, iki aradan Ankara'ya yürürse Ankara'daki kuvvetlerle mukabele edilirken Garp ve Cenup Cepheleri arkasından vuracaktı. Ve herhâlde imhası için tedbir alınmıştı.

Nihayet Ethem fiilî harekete geçtiğinden, Kütahya'ya sevk edilen kuvvetler 3-4 Ocak'da Ethem'le Kütahya mıntikasında müsademeye başlamışlardı.

İşte bu vaziyet içinde Yunanlılar 6 Ocak 1921 sabahı Fethiye'den, Yenişehir istikametinde ilerleyerek zevalden yarım saat sonra Yenişehir'i işgal etti. Anlaşıldı ki Yunanlılar Ethem ile müştereken hareket ediyorlar. O zaman Yunanlılar karşısında sahilden Bursa'ya kadar 24'üncü Fırka ve 11'inci Fırka'dan bir alay vardı. Bu vaziyette, Eskişehir istikamet-i umumiyesini istihdaf eden Yunan taarruzu daha ziyade mühim görüldü ve şu karar verildi.

Garp Cephesi, Kütahya'da Ethem'i oyalamak için hafif kuvvet bırakacak (61'inci Fırka iki alayla), bu Fırka'nın bir alayı ve 11'inci Fırka hemen İnönü'ye gelerek cephedeki 24'üncü Fırka ile beraber Yunanlıları karşılayacak. Cenup Cephesi de bidayette düşmanın Uşak'tan vaki olacak bir hareketini tevkif ve Afyon istikametini setredecek.

Ankara'daki 4'üncü Fırka ve 1'inci Fırka karargâhıyla, sevki mümkün olan bir alay da Ankara'dan keza İnönü'ye tahrik edilecek.

İşte İnönü Muharebesi başladığı zaman vaziyet-i askeriye bu merkezde idi.

Dahilî vaziyete gelince: İsyancılar itfa edilmişse de henüz asayiş-i dahiliyede kâfi istikrar yok, Samsun ve havalisinde Pontusçuların kıyımı şiddetlenmiş, Bolşevik cereyanlarının aks-ül-amelleriyle az çok fikrî temevvücat vuku bulmakta ve İstanbul Hükûmeti mütemadiyen uğraşmakta idi.

24'üncü Fırka, düşmanı mümkün mertebe meşgul ederek İnönü mevziine çekildi ve Yunanlılar da bir kol ile Yenişehir - Bilecik ve bir kol ile İnegöl - Pazarcık yollarıyla olmak üzere iki koldan ve cem'an ikibuçuk fırka piyade, bir kısım süvariden mürekkep kuvvetle ilerleyerek 8 Ocak'da Pazarcık sırtlarını işgal ettiler. İşte bu suretle Ahu Dağları'nın tepelerinden bir yılan gibi akıp, Anadolu'nun harimine sokulmak isteyen Yunan ordusu 9 Ocak'da öğleden sonra bütün kuvvetiyle İnönü mevziine vasil olmuş ve sol cenahımıza taarruza başlamıştı. Bugün 24'üncü Fırka sağda, 4'üncü Fırka ortada, 11'inci Fırka solda olmak üzere biz de cepheyi tutmuş, Garp Cephesi Kumandanlığı Karargâhı da Kütahya'dan İnönü'ye gelmişti.

Bunlardan başka 2'inci Süvari Fırkası ile Piyade Alayı da bu cephe için yoldadır. Son gün bunlardan yalnız bir alay muharebeye iştirak etti.

İnönü'de çarpışan kuvvetlerin takribî miktarı şudur :

Yunanlılar; 20.000 piyade, 150 kadar ağır makineli tüfek ve bir çok hafif makineli tüfek ve yüzü müteceviz top, bir kısım süvari.

Bizim 6.000 kadar tüfek, 50 kadar ağır makineli tüfek, 28 toptan ibaret ki, her hususta ordumuzun üç misli vardı.

10 Ocak 1921 sabahı Yunanlılar, bütün cephede taarruza başladılar. Evvelâ sağ cenahımızdaki 24'üncü Fırka'nın cephede ve Savcı Bey, Gündüz Bey mıntıkasındaki alayı bir yanlışlıkla cephesini bıraktı ve düşman burayı tuttu. Fırka, gerideki sırtlara çekilerek akşama kadar cephe ile irtibatını kaybetti. Düşman bu muvaffakiyeti üzerine, merkez ve sol cehahtan da taarruz ederek bazı noktaları ele geçirdi.

Sağ cenahımızı çevirdiği zannıyla serbestçe Poyra Köyü istikametinde ilerleyen düşman, daha geride 24'üncü Fırka'nın mukavemetine çarpınca şaşırıldı. Fakat, fırka, cepheye bu yeni vaziyeti bildirmediğinden, İsmet Paşa'yı ve binnetice Erkân-ı Harbiye-i Umumiye'yi akşama kadar heyecanda bıraktı. Mamafih; muharebe bilhassa merkez ve sol cehahta çok şiddetli oldu ve gece olduğu vakit düşman bîtap idi. Mamafih, bizim de vaziyetimiz sarsılmış olduğundan ertesi gün daha müsait vaziyette -şayet düşman taarruz ederse- karşılamak için geride Beşkardeş Dağı - Zemzemiye- Otlubalı hattına çekilmeye karar vermiştik. 11 Ocak'da bu hatta durmanın bilhassa bir mukabil taarruzumuz olursa felâkete müncer olacağını anlayan düşman, gecedен yüzlerce maktul ile doldurduğu muharebe meydanını terk ederek ricata başladı. Bunu hemen hisseden garp ordumuz derhal düşmanı takibe geçti ve Bursa civarındaki eski mevzilerine soktu ve birçok

esliha ve mühimmat ele geçirdi. İnönü Muharebesi devam ederken, Yunanlıların Uşak grubu bidayette biraz faaliyet gösterir gibi oldu ise de bilâhare mevzilerine sinip kaldılar. Bundan istifade eden Erkân-ı Harbiye-i Umumiye, Kütahya mıntikasını Cenup Cephesi emrine verdi ve Cenup Cephesi Kumandanlığı, 8'inci Piyade Fırkası ve bir süvari fırkasıyla Ethem'in üzerine hareket etti.

İnönü Muharebesi olurken, Ethem de 61'inci Fırka'ya taarruz ederek Fırka'yı, Kütahya şehrinin kenarlarına kadar ricata mecbur etmişti. 11 Ocak'da Cenup Cephesi kuvvetleri yetişerek 13 Ocak'a kadar muharebeye devam etti ve 12 Ocak'da düşmanı ricata mecbur ederek şiddetli surette takip etti. Ethem, 500 silâh, 4 top ve 4 makineli tüfek bırakarak bir kısım avanesiyle Sındırgı ve Marmara gölü istikâmetine çekilip Yunan hatlarına iltica suretiyle canını kurtarabildi. Zaten daha evvel Dinar ve Isparta mıntikasında isyan eden Demirci Efe tedip edilmişti. Bu suretle Çerkez Ethem haini de tenkil edildi ve milletin dava-yı mukaddesinin müdaafası ve temini kâmil ve emniyetbahş bir teşkilâta tevdi edilmiş oldu. Eğer, Cenup Cephesi Kumandanlığı Kütahya mıntikasında biraz daha cüretli bulunarak cepheden hareket edecek yerde kısm-ı küllisi ile Altıntaş istikâmetinden ve usâtın gerisine teveccüh eyleseydi daha parlak netice alınabilirdi ve bu neticeye intizar ediliyordu.

Ethem'in kuvvetleri : Takriben

Süvari	1800
Piyade	200
Makineli tüfek	12
	4 toptu.

Birinci İnönü Muharebesi esnasında garp ordumuz henüz hâl-i teşekkülde bulunmak dolayısıyla zabiti noksan, talim ve terbiyesi noksan, esliha ve teçhizatı noksan, mühimmatı, kol ve katarı yok. Hulâsa; serapâ ihtiyaç içinde puyan-ı sebûkbâr bir müfreze hâlinde idi. Buna rağmen Garp Cephesi Kumandanı İsmet Paşa Hazretleri'nin şayan-ı imtisâl metanet ve yüksek sevk ve idaresi ve kıtaatımızın meftur-u kabiliyet ve fezaili sayesinde faik ve epeyce hazırlanmış bir düşmana vurulan bu ilk darbe er geç muvaffak olacağımızı tebşir eden bir hadise olmuştur.

Son akşam mühimmatsızlık içinde kıvranan Garp Cephesi Kumandanı bilâfasıla müracaat ediyordu. Halbuki cepheye gönderilecek cephane-

miz yoktu. Ancak, ötede beride buldurabildiğimiz birkaç sandık piyade cephanesini trenle tahrik ettik. Fevzi Paşa, cephedeki kahramanların maneviyatını yükseltmek ve mukavemet gayretlerini buna intizaren bir müddet daha artırmak için, "Size bir tren cephane gönderdim; gelinceye kadar imkân-ı mukavemeti temin ediniz." telgrafını imza ederken hayatının en acı ve ızdıraplı dakikalarını yaşıyordu.

Hanımlar, efendiler; o gün dünyanın istihza ile milletin kudsî bir heyecanla ve kalp gözüyle baktığı ve her şeyi onların sınırlarına terk ettiği Birinci İnönü kahramanları, millî tarihimize eşleri geçemeyecek bahtiyarlardır. Şimdi Metristepe'nin azametli gölgesi altındaki ıssız eteklerde tevav-u tam içinde yatan bu aziz şehitleri, milletin, o günkü endişe ve heyecanı hatırlayarak minnet ve ihtiramla yâd etmesi bir vecibedir.

10 Ocak 1921 günü, İnönü sırtlarında, Türk milletinin mukadderatı taayyün ediyordu. Mukadderatı dedim; çünkü eğer Yunanlılar kazansa idi, ordumuzu cephesinden vurarak Ankara istikâmetinde atarken Uşak kuvvetleri de tabii cenup cephemizi tutacak ve bu sırada Ethem de aradan girerek Yunanlılar karşısından çekilen kuvvetlerimizi arkalarından vurarak Ankara'ya gelecek ve bin türlü kötülük yapacaktı. Bu hâl, padişah ve taraftarlarının bir kısım masum halkın ruhuna akıttıkları zehirlerle, Anadolu'da yer yer vücuda getirmeye muvaffak oldukları ve henüz söndürülebilmiş olan ateş-i isyanı tekrar alevlendirebilirdi. Aynı zamanda, merkez ordusu mıntıkasında ehemmiyet kesbetmeye başlayan Pontus hareketi önu zor alınabilecek bir mahiyet alabilirdi.

Bu sırada memleketi her taraftan sarmış olan diğer düşman kuvvetleri de tabiatıyla taarruza geçerlerdi, binnetice henüz iyice kuvvet bulmamış olan yeni Türkiye Devleti yıkılır ve belki Sevr o zaman Sevr olabilirdi. İşte bütün bu muhtemel tehlikeleri Birinci İnönü zaferi, doğmadan öldürmüştü ve henüz rüşeym hâlindeki Anadolu idaresinin inkişafına zemin teşkil etmiş ve mukadderatımızın temelini atmıştır. O gün İnönü'de çarpışanlar bu büyük idrak ile istihkar-ı hayat edenlerdir. Muhterem Başkumandanımızın söyledikleri üzere o gün İsmet Paşa, İnönü'de yalnız Yunan ordusunu değil, milletin tâli-i makûsunu da mağlup etti.

Bu netice dahilen Hükûmet'in mevki ve vaziyetini ve halkın maneviyatını bir derece daha kuvvetlendirdi. Vaziyet-i hariciyeye gelince; yavaş yavaş davamızın hak ve kuvvetine tav'an ve kerhen iman mecburiyetinde kalan Avrupa eskârını biraz daha müsait davranmak mecburiyetinde bırakmış ve şimdilik Sevr Muahedenamesi'nde tadilât temayülüne kadar

vardırmıştı. Bu suretle 25 Şubat 1921'de Londra'da vaki olan içtimaya İstanbul'dan olduğu gibi Anadolu'dan da bir heyetin iştiraki taht-ı imkâna alınmıştır. Bu heyet Ankara'dan hareket etti. Londra'da ilk içtimasında Ankara heyeti aleyhine güzel oyun oynamak isteyen Lloyd George'un hitabına karşı; İstanbul Heyeti Reisi Tevfik Paşa "Türkiye namına beyan-ı mütalâa hakkı, milletin itimadını haiz olan Anadolu Heyetindedir. Sözü, Bekir Sami Bey'e terk ediyorum" diyerek, milletine karşı ifasına mecbur olduğu deynini bir dereceye kadar ifa eylemiş ve bu suretle hakikati ifade etmiştir. İşte Anadolu Hükûmeti'nin, İtilâfçılar tarafından tasdiki bu davetle başlar. Bittabi hiçbir netice hâsıl olmadı. Heyet, tahminimiz veçhile gittiği gibi döndü.

4 — Öz Yurdumuz Ardahan ve Artvin'in Anavatana İlhakı

Birinci İnönü'yü müteakip 1921 Şubatı zarfında şarkta yeni ve mühim hadisat başlamıştı. Rus Sovyet Hükûmeti, bu tarihe kadar Kafkasya'da takip ettiği siyasette kısmen muvaffak olarak Ermenistan'ı ve Azerbaycan'da Bolşevikliği tesis etmiş, yalnız Gürcistan kalmıştı. İşte bu tarihte Ruslar elan Kafkasya'da garp devletlerinin entrikalarına âlet olan Gürcistan'a da taarruz etti. Ve ilk hamlede Tiflis civarına kadar vardı. Gürcüler bir aralık Tiflis civarında topladıkları kuvvetlerle Rusları ric'ata mecbur ettilerse de, neticede mağlup oldular ve orada da Bolşevik idaresi teessüs etti. Bu esnada Türkiye de şarkta noksan kalan ve ikmal için zaman beklediği hakkını, ittihaz ettiği askerî ve siyasî tedabir sayesinde ikmal etti. Bu husustaki muhaberat 20 Şubat 1921'de Ankara'ya yeni gelmiş olan Gürcistan Ankara Mümessili Mösyö Midivani ile olmuştur. Bu zat pek talihsiz imiş. Daha mahâfil-i siyasiyemizle temaslarını ikmal etmeden memleketinin inhilâl-i seri'ine Ankara'da seyirci gibi bakmak zaruretinde kaldı ve hak yerini buldu. Rusların harekâtı inkişaf eder etmez Hükûmet de resmen taleplerini tebliğe başladı. Midivani daima Hükûmetinden cevap beklediği vesaire gibi oyalama siyasetini takip ediyordu. Halbuki oyalanacak hiç vaktimiz yoktu nihayet; 23 Şubat 1921 tarihinde Hariciye Vekili Muhtar Bey, Mösyö Midivani'ye âtide sureti yazılı olan notayı verdi :

"Dün, zât-ı âlilerine takdim şerefiyle mübâhî olduğum notada bugün Gürcistan Cumhuriyeti'nin Ardahan ve Artvin kazalarını muhtevi olan Ardahan Sancağı'nın tarafımızdan tekrar işgaline muvafakati mutazammın hükümet-i metbûanızdan bir cevap almadığım takdirde keyfiyeti iadenin mevki-i tatbiki vaz'ını himaye ve temin için lâzım olan tedabir-i askeriyeyi ittihaz mecburiyetinde kalacağımızı bildirmiştim. Gece yarısı olduğu hâlde elan matlup cevab-ı muvafakati alamadığım-

dan Şark Cephemiz Başkumandanının marr-üz-zıkr menatıkın anavatana avdetini temin hakkında talimat aldığını zât-ı âhilerine bildirmek mecburiyetindeyim. Bu münasebelle, zat-ı âhilerine talebimizin ne kadar muhikk ve milletlerin bizzat tayin-i mukadderatı prensibine ne derece muvafık olduğunu hatırlatmak isterim. Bu hususta bilhassa talebimizin katiyen kendi hukuk ve menafîine tecavüz olmayıp bilâkis, 1878 senesinden beri Çarlık'la aramızda açık kalmış olan bir hesabın tesviyesinden, İngilizlerce vücuda getirilmiş olan gayri tabi bir vaziyetin tashihinden başka bir şey olmadığını Gürcü milletinin bilmesi için kayda lüzum görüyorum. İngiltere Hükümeti, 30 Ekim 1918 tarihli mütarekeden sonra işgal ettiği işbu menatıkı hemen, tamamen Müslüman ve Türklerle meskûn olduğu hâlde bilahare tahliye ederken hükümetinize hediye etmek suretiyle Gürcistan ile Türkiye arasında bir zemin-i ihtilâf açmak istemişti. İttihaz ettiğimiz karara tevfikân suret-i hareketimizin esbabı ber-veçh-i âtîdir.

Evvelen; mevzu-u bahs olan arazi, tarafımızdan Ayastefanos Muahedenamesi'yle, Çar Rusyası'na terk edilmiş ve Berlin Muahedenamesi de bunu teyit eylemiştir. Ayastefanos Muahedenamesi'nin 19'uncu maddesi ber-veçh-i âtîdir :

"Haşmetli Rusya İmparatoru tarafından Bab-ı Âli'den talep ve Bab-ı Âlice de tesviyesi taahhüt olunan tazminat-ı harbiye ve zarar ve ziyan, ber-veçh-i âtî akşamdan ibarettir:

(Bu cümleyi, birmilyardörtüyüzonmilyon ruble tutan uzun hesabat takip eder ve badehu mezkûr madde ber-veçh-i âtî devam eder.) Türkiye'nin bulunduğu müşkülât-ı malîyeyi nazar-ı dikkate alan Rusya İmparatoru zât-ı şahanenin arzularına muvafık olarak fıkra-i sabıkada tâdat edilen meblâğın büyük bir kısmına mukabil ber-veçh-i âtî arazinin kendisine terkine muvafakat eder.

a) Tolça sancağı.... ilâh..

b) Ardahan, Kars, Batum, Beyazıt ve San-Nikola (Poti)ya kadar olan arazi.

c) Bunlar Rusya Hükümeti'ne birmilyaryüzmilyon rubleye mukabil terk edilmiştir.

Berlin Muahedenamesi malûm-u âhileri Ardahan, Kars ve Batum'un terkini tasdik ve teyit ederek Beyazıt'ı Türkiye'ye iade eyledi. İşte böyle acı bir pazarlık ile galip Çar, birmilyaryüzmilyon rublelik muhayyel bir borç mukabilinde, birmilyonu mütecaviz nüfusu mağlup Sultan'dan cebren ayırdı. Rus ordusunun şin-ı aver harp ve mücadelesine rağmen cesur ve metin kalmış ve adî bir meta gibi satın alınmış olan bu menatık ahalişi kan ağlayarak kuvvetin bu galebesini kabul ile Çar boyunduruğuna boyun eğdi.

Saniyen; bu ahali ekseriyetle Türk ve Müslüman'dır. Müslüman anasının lehinde harfgürlük isnadı şüphesiz mümkün olmayan 1917 Rus istatistikleri berveç-i âîî miktarı göstermektedir :

Müslüman	700.000
Ermeni	200.000
Rum	40.000
Rus	30.000
Gürcü	15.000

Salisen (1918) de Sovyet Rus Hükûmeti tarafından yapılmış olan bu tecavüzü tamir ettikten sonra işbu menatik ahalisi kemal-i tahallukla ve hevahisle anavatana avdet için rey verdi.

Rabian; İngiltere Hükûmeti işbu memleketleri tahliye ve kurun-u kadîme müstebitleri gibi Ermeni ve Gürcü hükûmetlerine hediye olarak tevdi etti. Bu esnada işbu menatik ahalisinin bu tebeddül hakkındaki fikirlerini almak hiç kimsenin hatırına gelmedi. İngiltere'nin bu meselede kendisi için pek kıymetli olan icra-yı hüküm için parçalamak düsturuna tevfik-i hareket ettiği şüpheden vârestedir.

O zamandan beri Türkiye ile Gürcü ve Ermeni hükûmetleri arasındaki münasebatı, eşkâl ve teşviş eden lâ-yuadd itirazat ber-veç-i bâlâ maruzatımızın en iyi delilidir.

Hamisen; yeni tebasının kendi hâkimiyeti altında yaşamaktan mütevellit nefret ve istikrahını bilen Gürcü Hükûmeti bunlara karşı son derece şiddetle hareket etmek mecburiyet-i daimesi altında bulunuyordu.

İcabı hâlinde marr-üz-zikr menatik ahalisinin anavatana karşı mevcut temayülât-ı sadakat-kârisini boğmak için müracaat mecburiyetinde kaldığı muamelât-ı zecriye listesini kendisine tevdi edebiliriz. Bu vesile ile ihtiramat-ı faika..."

Esasen şark ordumuza da talimat verilmiş ve harekete geçilmişti.

Midivani, 23 Şubat 1921 saat 12.30'da Tiflis'ten aldığı ve talebimize muvafakati havi telgrafı hükûmete tebliğ etti. Bunda 23'den itibaren bu havalinin tahliyesine başlanacağı bildiriliyordu. Halbuki 22 Şubat'ta harekete geçen kıtaatımız 23 Şubat 1921 sabahı, kardeşlerinin sevinçli gözyaşlarıyla Türk bayrağını Ardahan'a ve müteakiben Artvin'e dikmiş bulunuyordu.

5 — Gaziantep'in Düşüş Faciası :

Birinci İnönü'den sonra ikinci mühim hadise de Gaziantep'in sukutu olmuştur.

Gaziantep muharebesi, 1.4.1920'de başlamış ve 8 Şubat 1921'de Fransızların şehri işgaliyle nihayet bulmuştur. Bidayette Pozantı, Haçin, Maraş, Urfa'ya kadar ilerlemiş olan Fransızlar, milis kuvvetleri ve müteakiben bunlarla müştereken ordu kuvvetleri ile cereyan eden uzun muharebat neticesinde her tarafta kâmilen atılmış ve yalnız Adana ve Antep civarında kalmışlardı.

Bilahare, Antep'de kuvvetlerini takviye ederek şehri muhasara ettiler. Bu sırada, Antep müdafaa-i meşhuresini vücuda getirenler, takriben bir tabur piyade, bir bölük makineli tüfek, bir batarya cebel topu ile çocuk ve kadınları da dahil olduğu hâlde kahraman Antep halkıdır. Milliyet ve istiklâl aşkını kalp ve vicdanına iyice sindirmiş olan ve anavatanla irtibatının kesrine ölümünü tercih eden bu güzide halk kitlesi, bu hareketleriyle bütün cihana kahramanlık dersi verdiler. Masum halkın, denâet ve haksızlıklarını ihtar mahiyetinde olan bu haklı galeyana maatteessüf düşmanlara gayri insanî hareketlerini tebdile ve onları hak ve mantığa ircâa kâfil olmadı. Müdafiler ara sıra yaptıkları hücumlarda düşmanları, yerleştikleri Ermeni mahallâtından ve Amerikan kilisesinden tart ederek daha müsait vaziyetler elde etmişlerdi fakat; hasmın bol malzemesi ve faik kuvvetleri karşısında tekrar İslâm mahallâtına çekildiler ve oralarda toprak duvarların oyuklarında tam on ay Fransızları, acz içinde kıvrandırdılar. Son zamanlara doğru Fransız kuvvetleri, iki fırka piyade ve bir alay süvariye baliğ olduğu gibi ayrıca müteaddit Ermeni taburları getirerek şehri kâmilen sardılar ve mücahitlerin her taraftan irtibatını kestiler. Ve her gün top, makineli tüfek ve tayyare atışları altında enva-ı tahribat yaptılar.

Evlere, birer hastaneye kalbedilen halk ve asker dahilde en iptidâî şekilde bomba ve mermilerle düşmanın bu asrî vesaitine bilâfütür mukabele etti. Fakat; gün geçtikte açlık tesirini göstermeye başladı.

Bu sırada Maraş ve havalisinde yeni teşekkül eden 2. Kolordu, 5 ve 9'uncu firkalarıyla muhasara hattını yararak içeriye lâzım gelen muavenette bulunmak için çok uğraştırıldı; fakat kıtaatın mevcutlarının ve talim ve terbiyesinin noksan oluşu, vesait ve malzemesinin mefkudiyeti mintikanın uzaklığı dolayısıyla serian takviye imkânı olmayışı yüzünden bazı mevziî muvaffakiyetler elde ediliyorsa da katî bir netice almaya imkân vermiyordu.

Mücahitlerin son müracaatları bilhassa çok acıklı idi. 6/7 Şubat 1921 gecesı kolordu, sevki mümkün olan kuvvetlerle çok şiddetli bir hücum daha yaptı. Fakat; bu da düşmana zayıat verdirmekten ve 500 kadar müdafıyle, bir kısım halkın muvakkaten açılan gedikten harice çıkmasından başka bir şeyi temin edemedi. Düşman tekrar mukabil taarruzla kıtaatımızı attı. İşte bu suretle bizzarur bir müddet için mukadderatına terk edilen Antep, sırf açlık tesiriyle 8 Şubat 1921'de bazı şerait tahtında maatteessüf sukuta mecbur oldu. Ve bu hadisede bir avuç asker ve halkın kerpiçten mamul evlere açtıkları mazgallardan yağdırdıkları azim ve iman ateşi karşısında asrî bir ordu ile on aydır acz içinde kıvranan düşmanlara şeref-bahş oldu. Hükümet bu intikamını almak için Adana mıntıkasındaki düşmana bir taarruz hazırlıyordu. Fakat; bu sırada İkinci İnönü Muharebesi'nin zuhuru bunu tehir etti. Bilahare İkinci İnönü Zaferi bunu kendiliğinden temin etti. İkinci İnönü'yü müteakip Fransızlarla yapılan Ankara İtilâfı mucibince buralar kurtarıldı ve Hükümet'in içini yakan bir sızı teşkil eden bu ızdırıp da bertaraf edildi.

6 — İkinci İnönü Muharebesi

Birinci İnönü Muharebesi'nden sonra artık bizim için başlıca haiz-i ehemmiyet olan Garp Cephesi olmuştu. Çünkü Yunanlılar yeniden büyük hazırlıklara devam ediyordu ve alınan haberler de bunu teyit ediyordu. Hükümet, Birinci İnönü'den sonra Fransızlardan intikam almak ve aynı zamanda bunları Adana'dan tart ederek memleketin vaziyet-i iktisadiyesini daha müsait şekle sokmak için Mersin'i ele geçirmek maksadıyla hazırlanıyordu. Yunanlıların bu faaliyeti üzerine biz de mesaimizi teşdit ettik. Çünkü bu hazırlığımızla aynı zamanda Yunanlıları da karşılamış oluyorduk. İşte bu vaziyet içinde İkinci İnönü ve Dumlupınar muharebeleri oldu.

Yunan ordusu, o zaman biri Bursa, diğeri Uşak'ta olmak üzere iki grup hâlinde idi. Bursa grubu; bir fırka İzmit ve Gemlik'te, üç fırka (3, 7, 12) ve bir kısım süvariden mürekkep Üçüncü Kolorduları Bursa mıntıkasında idi.

Uşak grubu; dört fırka ve bir kısım süvariden mürekkep bir grup Uşak mıntıkasında idi.

Ordumuz :

Garp Cephesi; 3'üncü Süvari Fırkası ve bir süvari livasıyla İznik Gölü - Aksu - Keşiş Dağı hattında düşmanla temasta bazı piyade aksamıyla,

bunlara istinat olmak üzere Yenişehir - İnegöl hattında. 1, 11, 34 ve 61'inci piyade fırkalarıyla İnönü mevziinde (Savcıbey - Metristepe - Çiftlik - Akpınar) hattında.

Kocaeli havalisinde; ve o zaman Lefke, Geyve mıntıkasında Erkân-ı Harbiye-i Umumiye'ye merbut cem'an bir fırkalık kuvvet vardı.

Cenup Cephesi; Kütahya'dan, Adana'ya kadar mıntıkası vardı. 1 ve 2'inci süvari fırkalarıyla, 4'üncü Süvari Livası'ndan mürekkep kuvvetiyle Dumlupınar mıntıkasında ve düşmanla temasta, 4, 8, 57 ve 23'üncü fırkalarıyla Afyon havalisinde, 41'inci Fırka'sıyla ve bir iki alay kuvvetteki Adana teşkilât-ı mahsusasıyla beraber Adana havalisinde Fransızlara karşı bulunmaktadır. Cenup Cephesi'nin nispeten daha fazla kuvvetli olması Fransızlara karşı bir taarruz için hazırlıktandır. Bunlardan başka Garp Cephesi için kabil-i istifade Ankara'da muntazam ve kuvvetli meclis muhafız taburu ve merkez ordusu mıntıkasındaki 5 ve 15'inci fırkalar vardı. Mart evasıtında Yunanlıların herhalde taarruz edecekleri hakkında haberler alındı. Ve nihayet 23 Mart 1921 sabahından itibaren düşman, Bursa ve Uşak mıntıklarından taarruza başladı. 25 Şubat'ta Londra'ya davet edilen ve 12 Mart'ta müzakere hitama ererek bilânetice avdet eden muhahaslarımız henüz yoldayken Yunanlıların bu taarruzu, Avrupalıların hüsn-i niyetten çok uzak olduklarını ve bizi gaflete düşürmek fikriyle hareket ettiklerini gayet sarih göstermektedir.

Bursa'dan ilerleyen düşman, üç fırka piyade ve bir kısım süvari idi. Hafif kuvvetlerle, sol cenahımıza yürüdü. Aksam-ı asliyesiyle (İnegöl - Pazarcık), (Yenişehir - Bilecik) yollarıyla daha ziyade merkez ve sağ cenahımıza teveccüh etti. Setr kutaatımız düşmanı işgal ederek mevzi-i asliye çekildiler. Düşman bu havaliyi zapt ile 27 Mart 1921 sabahından itibaren teknil cephede temas hâsıl oldu. İnönü mevziimiz, Kocaeli Grubu 1 ve 61'inci fırkalar sağda, 24'üncü Fırka ortada, 11'inci Fırka solda olmak üzere tutulmuştu.

İnönü'nün ehemmiyeti, daha vaktiyle takdir edildiğinden, Cenup Cephesi'nden 24'üncü Fırka getirilerek sol cenaha verildi ve 1'inci Süvari Fırkası cephe ihtiyatına alındı. Ayrıca daha bidayetlerde Amasya'dan celp edilen 5'inci Kafkas Fırkası da bir alayla yetişmiş olduğundan bu kuvvet ve Meclis Taburu Ankara'dan yine Garp Cephesi emrine sevk edildi. Daha sonra Kütahya ve Afyon mıntıkasındaki vaziyetten istifade edilerek 23 ve 8'inci fırkalar da celp edildi. Bunlardan yalnız 23'üncü Fırka son gün cephe gerisinde hazır idi.

Artık bu cephede yapılması lâzım gelen icabat-ı fenniyyeye tevessül edilmiş ve kabil-i tasarruf son kuvvetler buraya sevk edilmişti.

28 sabahı düşman bütün cephede taarruza geçti. Daha ziyade iki fırka ile sağ cenahımızı ve bir fırka ile sol cenahımızı tazyik ediyor ve cephe- de işgal muharebeleri yapıyordu. Bilhassa sağ cenahtan tazyik ediyordu. Savcıbey garbındaki Kanlısırt'ı zapt ettiyse de Kocaeli, 1 ve 61'inci firkaların mukabil taarruzlarıyla hemen atıldı. Öğleden sonra pek kesif topçu ateşini müteakip iki fırka ile bir daha taarruz etti. Ve saat dörtte buralar yine düşman eline geçti. Bir saat sonra süngü hücumu ile tekrar zapt ettik.

Bu minval üzere bu mıntıkada hücum ve mukabil hücumlarla muvazi-i tarafeyne intikal edip duruyordu.

Fakat bilhassa 1 ve 61'inci firkalarımızın kemal-i besâletle düşmanın her darbesini mukabil darbelerle karşılaşması Yunanlıları şaşırtmıştı. Kocaeli Kumandanı Halit, 1'inci Fırka Kumandanı Kemalettin Sami, 61'inci Fırka Kumandanı İzzettin Beyler bu mıntıkada şayan-ı tebci maharet ve fedakârlık göstermişlerdir.

Düşmanın sağ cenahımızda bu kadar şedit davranması, orduyu şimal yanından vurarak cenuba, dağlara atmak ve Eskişehir yolunu tıkayarak mahvetmek gayesine matuftu.

Akşama doğru sol cenahta da taarruzunu şiddetlendirdi. Fakat her tarafta kâmil tart edildi. Yalnız sol cenahta Tarassuttepe'yi eline geçirdi ki; mühim bir nokta idi.

30. günü alessabah muharebe yine başladı. Hassaten öğleden sonra çok şiddetlendi. Düşman sağ cenahımızda Üçşehitler Tepesi'ni zapt etti. Fakat mukabil taarruzla derhal atıldı. Bugün sol cenahtaki tazyiki artmıştı.

Üç gündür mevziini kahramanca müdafaa eden 11'inci Fırka, faik düşman karşısında sol cenahını cepheye amûd olmak üzere fena bir şekilde geriye doğru kırmaya mecbur oldu. Bu vaziyet karşısında düşman, Kavalca sırtlarını tutmuş ve bir kısım kuvveti ile cephe gerisine doğru sokulmaya başlamıştı ki, bu yüzden teknil cephe hassas bir vaziyete düşmüş bulunuyordu.

Çünkü, üç gündür devam eden fasılasız taarruzları ve cenahlardan vaki ihataları karşılayabilmek için teknil ihtiyatlar sarf edilmişti. Böyle bir

anda düşmanın bir cenahımızı atması ve geriye doğru sarkması vaziyeti nazikleştirmiş ve bilhassa, o cepheye yakın olan İsmet Paşa karargâhını tehlikeli vaziyete düşürmüştü. İsmet Paşa Hazretleri ilk tedbir olarak karargâhını İnönü'den Çukurhisar'a naklettiler. Çünkü, artık oradan muharebeyi sükûnetle idare etmek mümkün değildi. İsmet Paşa aynı zamanda burada vaziyeti tutacak mevzî tedbirleri de aldı. Bu vaziyeti Fevzi Paşa ve Mustafa Kemal Paşa şimdiki Erkân-ı Harbiye-i Umumiye dairesinin harekât şubesinden adım adım takip ediyorlardı; ve lâzım gelen tedbirleri alıyorlardı. İsmet Paşa'dan en son (Düşman Kandilli'ye doğru ilerliyor; karargâhını Çukurhisar'a naklediyorum.) raporu alındıktan sonra muharebenin birkaç saat kesilmiş olması doğrusu çok heyecan ve endişe vermişti. Fakat alınan tedabir düşmanın inkişaf etmek üzere bulunan harekâtını hemen durdurdu. İşte en küçük rütbeliden, en büyük kumandana kadar bütün zabitanın vatanın hayat ve memnat demi telâkki ettikleri bu anda gösterdikleri katî istihkar-ı hayat ve yüksek azim ve iman ve tabiye sahasındaki kabiliyet ve dirayet kumanda makamât-ı âliyesinin nasb-ı nazar ettiği neticeyi lâyıkıyla temin etmiş oldu. Ve hasmın gayret ve teşebbüslerinin verdiği tatlı ümidi zir-ü zeber etti.

Bilhassa topçular, her türlü endişe-i ihtiyatı bırakarak ve kısmen açığa çıkararak azamî faaliyet ve fedakârlıkla imha ve tevkif ateşleriyle istihsal-i muvaffakiyete en büyük âmil oldular.

Bu sırada 5'inci Kafkas Fırkası Kumandanı Cemil Cahit Bey, bir alay piyade ve muhafız taburu ile cepheye yetişmişti. Bu kuvvet sol cenahımızı ihata etmek isteyen düşman kuvvetlerini daha yandan ihata edecek şekilde sevk edilerek, düşman tevkif ve bilahare çekilmeye mecbur edildi. Bu sayede düşmanın iki cenahtan garp ordumuzu çevirmek ve ricatına meydan vermeyerek imha etmek teşebbüsü suya düştü.

31 Mart'ta düşman son bir gayretle yine taarruz etti; fakat her tarafta diğer günlerden daha kolay bir şekilde kırıldı. Ve bundan başka bugün bazı noktalarda biz, mukabil taarruza geçerek arazi kazanmıştık, esir, tüfek ve cephaneye almıştık; 31 Mart'ta ordumuz artık düşmana faik bir hâl iktisap etmişti.

Çünkü o yedi sekiz gündür devam eden muharebatta, Türk azim ve celâdeti önünde azim zayıyata uğramış ve son neferi cepheye soktuğu ve artık manevra kudretinden külliye mahrum kaldığı hâlde bütün cephede bizi yalnız tebdil-i mevzie mecbur eden bazı nukatı ele geçirmekten başka esaslı bir şey elde edememişti. Vakıa, biz de 31 gününe kadar son neferi-

mizi cepheye vermiştik. Fakat o gün aşağıdan bir fırkamız daha cepheye yetişti. Ve bir süvari fırkası da yine aşağıdan sol cenahımıza varmış ve düşman gerilerine müessir olmaya başlamıştı. Binaenaleyh 31 Mart günü zevalden sonra ordumuz faikiyeti kazanarak her tarafta taarruza geçti. Bu vaziyet karşısında düşman kurtulabilmeyi bir muvaffakiyet addetmiş ve bu gayrete düşmüştür.

İkinci İnönü Muharebesi'nin ne kadar şiddetli olduğunu izahatın âcizim; bilhassa sağ cenahta âdeta boğuşma hâlinde cereyan etmiştir.

Yunanlılar, Anadolu'nun necat ordusunu mahv için akurâne çırpınırken, ordumuz cidden vâkıfâne tedbir almış ve asalet-i milliyemize has kudret ve celâdetle hasmı eriterek 31 Mart 1921 akşamından itibaren inhi-zamlı bir ric'ata mecbur kılmış ve tarihe İkinci İnönü Zaferi'ni yazdırmıştır.

Muhterem efendiler; çok hoş bir tesadüftür. Şu saatte o günlerin temin ettiği hâkimiyet havası ve istiklâl zevk ve saadeti içinde hatırasını yâd ettiğimiz İkinci İnönü Zaferi bundan 6 sene evvel 1921 senesi Martının 31'inci günü olan bugünün bu saatinde İnönü sırtlarında ikmal ediliyordu. Sizlere şimdi maruzatta bulunurken içinde yaşadığım o günlerin heyecanıyla müteheyyicim. (Bu konferans ilk defa 31 Mart 1927 akşamı saat 17.30'da Ankara Türk Ocağı'nda verilmişti.)

1 Nisan sabahı Garp Cephesi Kumandanı İsmet Paşa'nın Metristepe'den Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Fevzi Paşa'ya yazdıkları telgraf ve müşarünileyhin verdikleri cevabı arz ediyorum :

Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'ne

*Metristepe'den
1 Nisan 1921*

Saat 9.30 sonra da Metristepe'den gördüğüm vaziyet: Gündüz bey şimalinde sabahtan beri sebat eden ve dümdâr olması muhtemel bir düşman müfrezesi, sağ cenah grubunun taarruzuyla gayri muntazam çekiliyor. Kıtaatımız yakından takip ediyorlar. Hamidiye istikametinde temas ve faaliyet yok. Bozüyük yanıyor. Düşman binlerce maktulleriyle doldurduğu muharebe meydanını muzaffer silâhlarımıza terk etmiştir.

*Garp Cephesi Kumandanı
İsmet*

Metristepe'de Garp Cephesi Kumandanlığı'na

Ankara

1 Nisan 1921

Düşmanlarımızın imhakâr siyasetlerini mevki-i tatbiki koymak için anavatanımıza saldırdıkları Yunan ordusuyla, yedi günden beri pek kanlı devam eden İkinci İnönü Muharebesi'nde azimkâr kumandanız altında kahraman ve aziz ordumuzun kazandığı katî muzafferiyetten dolayı milletimizin en büyük şükranına tercüman olarak sizi ve şanlı askerlerimizi tebrik eder ve yüksek alınızdan öperim.

*Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi
Fevzi*

Düşman ric'atta da, ileri hareketinde olduğu gibi başlıca "Bilecik - Yenişehir - Bursa", "Bozüyük - İnegöl - Bursa" olmak üzere iki yol takip etti. Sağ cenahtan sebûkbâr kıtaatıyla Kocaeli kuvvetlerimiz Yenişehir istikametinde ve süvari fırkalarımızla Beşinci Kafkas Fırkası kıtaatından bir kısmı da Cenup Cephesi Kumandanı'nın emrinde olmak üzere 1 Nisan'dan itibaren sol cenahtan Mezit vadisi boyunca düşmanı takibe geçtiler. Bu kıtaat yol boyunca, yandan düşman ricat kollarını hırpalayarak Bursa civarına kadar takip ettiler. Birçok esir aldılar ve külliyyetli ganâim elde ettiler. Cephe ilerisinde çekilemeyip kalan düşman kıtaatı da, muzaffer süngülerimize tevdi-i nefis ettiler. Bilhassa 3'üncü Süvari Fırkamız düşmanı çok hırpaladı. Bu fırka zevalde düşmanla beraber İnegöl'e girdi ve sokak muharebeleriyle düşmanı berbat etti. Ancak esliha ve teçhizatını atarak kaçan bir kısım düşman kurtulabildi. Bu hareket esnasında İnegöl ahalisi büyük fedakârlık gösterdi. İnegöl çocuk ve kadınları, henüz bir taraftan düşman süngüsü altında buldukları hâlde, kasabaya giren kıtaatımızı karşılamış ve yaya cengine inen süvarilerimizin atlarını tutarken, bazıları şehit olmuşlardır. İnönü'deki düşman kolu bu feci akıbete düşürüldükten sonra ordu hemen cenuba teveccüh etti, Şimalde bu hareket devam ederken, Uşak'taki düşman grubu da şarka, Afyon istikametine hareket ederek Afyon'u zapt etmiş ve Çay - Bolvadin hattına kadar ilerlemişti. Şimal vaziyeti üzerine bu kol, 3 Nisan'da ricat ederek, 7 Nisan'da Afyon'u tahliye etti.

Bidayette, bu düşmanın doğru hareket ederek Uşak - Kütahya istikametinde hareketi tahmin edilmişti. Düşman bunu yapmadı. Hata olarak Afyon'u zapt etti ve şarka doğru netice-i katîye sahasından uzayarak sergüzeşte daldı. Erkân-ı Harbiye-i Umumiye, bunu fırsat addederek

düşman karşısında 57 ve 41'inci fırkalardan mürekkep 12'inci Kolordusunu bırakarak, diğer bütün kuvvetleri İnönü'ye çekmişti. İnönü'de vazife bittikten sonra derhal kabil-i nakil olan 1'inci ve 2'inci süvari fırkalarıyla, 11, 4, 8, 24'üncü ve 5'inci Kafkas Fırkalarını, Cenup Cephesi Kumandanı ile Kütahya - Uşak istikamet-i umumiyesinde düşmanın cenup kolunu da mağlup etmeye tevcih eyledi. Kuvvetlerimiz Aslıhanlar'a vasil oldukları zaman, ricat eden düşman kollarını himaye eden bir kısım düşmana çattı. 8 Nisan'da burada Aslıhanlar Muharebesi namıyla şiddetli bir muharebe oldu. Müteakiben düşman buradan biraz daha gerideki Dumlupınar mevziine ricat etti. Geriden aldığı kuvvetlerle burada tutundu, kaldı. Muharebe katedildi. Ve bu suretle cenup koluna da bir dereceye kadar cezası verilmiş oldu. Eğer Cenup Cephesi Kumandanlığı biraz daha kanaatsiz ve cüretli olsaydı ve kuvvetlerini vaziyete göre iyi idare etseydi, düşmanın bu grubu o zaman daha ziyade feci bir akıbete düşürülebilirdi. Bu muharebe bittabi Anadolu Hükümeti'nin vaziyetini bir derece daha takviye etti. Ve bu netice en ziyade çok büyük ümitle Yunanlıları üzerimize saldırtan İtilâf Devletlerine tesir etti.

Zaferin sonunda Mustafa Kemal Paşa Hazretleri, cephedeki kumandanlıklara şu telgrafı verdi :

Ankara

11 Nisan 1921

İnönü Meydan Muharebesi'nde silâhlarımızın kazandığı parlak zaferi Dumlupınar Meydan Muharebesi'ndeki ikinci parlak zafer itmâm etti. Cinayet ve hıyanetin ilk cezalarını çekmeye başlayan Yunanistan'a karşı Anadolu'nun eski gaza ufukları üstünde ikab-ı ateşten iki kanat açıldı.

Ecdat topraklarında iki uzun seneden beri müfsit ve muğfil bir mütareke ile silâhlarından tecrit ve ölüme mahkûm edilen milletimiz aleyhine fasılasız bir yığın ve kitâl siyaseti takip eden, en mamur memleketlerimizi harabeye çeviren düşmanın başıboş bırakılmış haydut sürüleri yüzlerini geri döndüler. Ordumuz gök gürültülerini andıran bir velvele ve heybette sahne-i tarihe yeniden çıktı. Başkalarının zaferinden doğmuş ve başkalarının zaferiyle büyümüş tufeyli düşmanı, ana topraklarımızdan büsbütün tard edecek meşiyet-i muzafferanenin yollarına gözlerim dikilmiş, size ve üstadane sevk ve idareniz altında ruh-u ecdadı mağrur eden bir kahramanlıkla çarpışan bütün kumanda ve silâh arkadaşlarımıza mesut ve müstehir tebriklerimizi gönderiyorum.

Mustafa Kemal

— DÖRDÜNCÜ KONFERANS —

Hanımlar, Efendiler;

Bugünkü konferansın hemen heyet-i umumiyesi ve gelecek konferansın bir kısmı Yunanlılarla cereyan eden muharebata ait olacaktır. Esasen İstiklâl Harbi'ndeki hadisat-ı tarihiyenin kısm-ı âzamını da bu teşkil eder. Çünkü, 23 Nisan'da merkezi Ankara'da olmak üzere teessüs eden Anadolu Hükûmeti muslihane bir tarik ile ihkak-ı hak için çok çalıştı, her türlü tedbire tevessül eyledi. Fakat Düvel-i İtilâfiye dediler ki; "Bunlar asî bir çetedir. Bunlara bu gibi metalip değil mutavaat-ı tamme yaraşır. Zimmen ve fiilen ifade eylediler ki, sizi daire-i itaata almak için kuvvetle ve emniyetle ihzar ettiğimiz Yunan ordusunu memur ettik ve mükâfaten iddia ettiğimiz en aziz haklarımızdan mühim bir kısmını da onlara vaat ettik." O zaman bunun karşısında ancak kuvvetli olmadıkça ve Yunan ordusunu kati bir mağlûbiyete uğratmadıkça vusul-u maksadın gayri mümkün olduğunu takdir eden Hükümet ihzarata başladı.

Onlar bu ihzaratın tekemmülüne meydan vermemek için mütemadiyen taarruz etti. Biz mukavemet ettik ve tabii taarruz kabiliyetlerini Sakarya'da kırdık. Ve sonra biz taarruz ettik onlar mukavemete yeltendi. Bu suretle 23 Nisan 1920'den 16 Eylül 1922 tarihine kadar bilâ fasıla muharebe oldu. Buna binaen İstiklâl Mücahedemizin bundan sonraki hadisatı ekseriyetle muharebatla geçti. Nitekim yalnız 1921 senesi Birinci İnönü, Kütahya-Eskişehir ve Sakarya gibi dört büyük meydan muharebesi vukua gelmiştir. O zaman henüz vücut bulan ordumuzun her türlü vesaitsizliğine rağmen büyük fedakârlıklarla her gün bir zaferden diğerine koşması sayesinde işte bugünkü muzaffer ve muasır yeni Türkiye meydana geldi.

1 — Adapazarı ve İzmit Havalisinin Geri Alınışı :

Mütarekenin akdinden bir ay sonra İngilizler İzmit'i işgal eylemişler ve tel örgülerini İzmit civarına kurarak askerlerini yerleştirmişlerdi. Müteakiben bu mefsedet kaynağından salıverdikleri zehirli cereyanlarla Adapazarı, Düzce, Bolu havalisinde mütemadiyen isyanlar çıkarttıkları gibi 1920'de İstanbul'da teşkil ettikleri Kuva-yi İnzibatiye'yi ve İzmit'e çıkararak Yunanlılarla müştereken Anadolu kuvvetlerini mahvetmek istemişlerdi. Fakat kısa bir muharebeyi müteakip Kuva-yi İnzibati'ye mahvedilmiş ve enkazını bir vapura doldurarak İstanbul'a nakle mecbur edilmişti. Vesaitimizin ve kuvvetimizin kifayetsizliği o zaman bu havalıyı kâmilan istirdada imkân vermemiş ve yine İngilizlerin elinde bırakmıştı. Bu sıralarda Bursa ve

Uşak'a kadar ilerlemiş olan Yunanlılar bu hadiseden sonra bir fırka ile İzmit'i İngilizlere teslim etmişler, Sapanca ve Adapazarı'nı da zapt ederek Sakarya'ya kadar gelmişlerdi.

O zamana kadar Anadolu'nun İstanbul ile irtibatı yegâne tarik olan İnebolu'yu inhisar etmişti. Bu yol hem uzak ve hem gayri kâfi idi.

Bundan başka buranın Yunanlılar elinde bulunması ordumuzun vaziyeti itibarıyla yanında ve müstakbel hareketler için gerisinde bir çıban teşkil ediyordu. İşte gerek İstanbul irtibatının daha emin ve sehil bir vaziyete sokulması ve gerekse müteakip harekât-ı askeriye için derkâr olan lüzum ve kavaidime binaen bu havalinin düşmandan tathirine karar verildi. Bu hareket için düşmanın henüz İkinci İnönü malûbiyetinin sadmsiyle müteessir olduğu zaman, en müsait vakit addedildi. Yunanlıların, merkez-i sikleti İzmit'te olmak üzere bu havalide bir fırkaları vardı ki takriben 75 kadar makineli tüfek, 25 kadar top ve 8000 kadar piyadeden mürekkapti. Bu harekât için bizim tahsis ettiğimiz kuvvetler Bilecik ve Geyve mıntikasındaki mürettep fırka, Düzce havalisindeki süvari alayı, bir alay kadar milis kuvvet ve bazı çetelerden ibaretti ki ceman 196 zabıt ve 3956 nefer, 3355 tüfek, 4 ağır ve 18 hafif makineli tüfek ve 3 toptan ibaretti. Bu kuvvetlerin, bu mıntikanın kumandanı halen Meclis Reisi olan Kâzım Paşa Hazretleri idi. Bu hareketin icrasında Sakarya büyük bir mani idi. Geçit için iptidai şekilde civar köy ve ormanlardan istifade edilerek sal vesaire gibi bazı vesait tedarik edildi ve 20 Haziran 1921'de harekete başlandı. 20/21 gecesi müfrezelerimiz üç noktadan bu vesaitle Sakarya'yı ansızın geçtiler ve bir baskın hareketiyle daha önce Adapazarı'nı zapt ettiler. Aynı zamanda diğer bir kol da Sapanca'yı zapt etti. Kuvvetlerimiz bundan sonra merkez-i siklet cenupta olmak üzere Sapanca gölü tarafeyninden düşmanı takip ederek 22 Haziran 1921'de İzmit'in 20 kilometre mesafesine kadar yaklaştılar.

23 Haziran'da bir kısım kuvvet İzmit'e doğru yürürken mürettep fırka da aşağıdan yürüyerek İzmit Körfezi cenup sahilindeki Seymen ve Baş iskeleleri istikâmetinde ilerlediler. 24 Haziran'da düşman İzmit civarına topladığı kuvvetlerle bir mukabil taarruza geçtiyse de püskürtüldü. 26 veya 27 Haziran günleri taarruzumuz devam etti. Nihayet 27/28'de düşman, kuvvetlerimizin tazyiki karşısında daha fazla kalamayarak gemilerine binip ricate mecbur edildi ve bir kısmı da körfezin cenup sahilini takiben gemilerin himayesinde zor kurtulabildi. Bu suretle 28 Haziran 1921'de bu havalı istirdat edildi ve bir daha buraya düşman giremedi. Bu hareketteki muvaffakiyet düşmanın gafil yakalanmasında ve hareketin baskın tarzında

olmasında taarruz ve takibin şiddetle icrasındadır. Bu yüzden düşmanın burayı takviyesine ve kuvvetlerini husn-i istimâl etmesine meydan bırakılmamıştır. İşte bu tarihten itibaren İnebolu yoluna ilâzamen Nallıhan üzerinden bir de bu yeni İstanbul yolu açılmış oldu.

Yunanlılar kaçarken epeyce zulüm yaptılar ve bazı köyleri yaktılar. İzmit'i de yakmaya teşebbüs ettilerse de ordunun tazyiki karşısında muvaffak olamadılar.

2 — Zonguldak Havalisinin Fransızlardan ve Antalya'nın İtalyanlardan Geri Alınışı :

Türkiye'yi aralarında taksime kalkışan Düvel-i İtilâfiye mıntıklarına tesahüp için harıl harıl işgal ameliyesine devam ederlerken Fransızlar Zonguldak'ı ve İtalyanlar Antalya havalisini işgal etmişlerdi. Hatta İtalyanlar bidâyette Konya'ya kadar da gelmişlerdi. Çok mühim olan bu iki mıntıkanın da kurtarılması asıl idi. Fakat donanmalarının himayelerinde kuvvetli olarak tuttıkları buraların istirdadı için müsait zamanı beklemek lâzımdı. Eğer böyle yapmasaydık kuvvetlerimizi israf etmiş ve kolayca elde ettiğimiz bazı mühim muvaffakiyeti istihsalde gecikmiş olurduk. Nitekim şarkta Ermeni ordusunu perişan etmek, dahilî isyanları kal ile kuvvetli bir hükûmet vücuda getirmek, cenupta bazı havaliyi istirdat ederek Fransızları daha cenuba atmak, Karadeniz sevahilini İngilizlerden tathir etmek, Birinci, İkinci İnönü ve İzmit muzafferiyetini ihraz eylemek gibi teşekkülünden beri her gün yeni bir muvaffakiyet adımıyla ilerleyen hükûmet ve millet vasıl olduğu şu netaiç ve takip eylediği kiyasetle hasımlarına kudret ve kuvvetini kabul ettirmiş ve yavaş yavaş hareketlerinin bisûd olduğunu anlatmaya başlamıştı. Bu vaziyet içinde hakikatı görmeye başlayan İtilaf Devletlerinden bazıları yine menfaatleri icabı hoş görünmeye temayül etmişlerdi.

İşte bundan istifade eden Hükûmet hemen Zonguldak ve Antalya'ya karşı küçük müfrezeler tertip ederek eser-i hareket gösterdi. Aynı zamanda bu hareketi esaslı ihzarat mahiyetinde göstererek propaganda yaptı. Bunlar faal mukavemetin tevlit edeceği muhazzirden çekindiler. Tahsis ettiğimiz cüzi kuvvet ve ittihaz edilen tedabir karşısında 20/21 Haziran 1921 gecesi Fransızlar Zonguldak'ı ve 5 Temmuz 1921 gecesi İtalyanlar Antalya'yı bırakarak çekildiler. Bu muvaffakiyette düşmanların maneviyatına tesir eden İkinci İnönü Zaferimizin büyük rolü olmuştur. Yoksa bunları donanmalarının himayelerinde esash bir surette birleşmiş oldukları mevzile-

rinden bilmuharebe tard o günkü şerait içinde zor olurdu. Ve ancak daha sonra esash kuvvetlerle yapılabilirdi. İşte İkinci İnönü Zaferi'nin büyük neticelerinden biri de bu olmuştur.

3 — Kütahya Eskişehir Muharebesi :

İkinci İnönü'den sonra düşman yine bir grupla Bursa ve Uşak mıntıklarına çekilmişti. Biz de muharebenin netice-i tabiyesi olmak üzere Cenup Cephesi daha kuvvetli olarak yine iki gruba ayrılmış bulunuyorduk. İşbu inkısam-ı kuvva tespit edilen sevk ve idare şekli ordumuzun taarruz kabiliyetini iktisap edinceye kadar düşmanın yeni bir taarruzu vaki olursa tarz-ı müdafaa hakkında Cenup Cephesi Kumandanı Rafet Paşa pek muhalif fikir ve mütalâada idi. Bunun üzerine Mustafa Kemal, Fevzi Paşa ve İsmet Paşa Hazretleri işi bizzat mahallinde halletmek için Alayurt'a hareket ettiler. O zaman Cenup Cephesi Karargâhı Alayurt'ta trende ikâmet ediyordu. Cephede yapılan tetkikat ve cereyan eden müzakerat neticesindeki 1921 Haziran bidayetlerinde idi. Sonradan vukuatın da tasdikiyle sabit olduğu üzere vaziyetin icap ettirdiği ve Erkân-ı Harbiye'nin ısrar ettiği plâna ve tertibata muhalefetten Refet Paşa vazgeçmediğinden bizzarur Cenup Cephesi lağvedildi. İnönü, Kütahya ve Afyon mıntıkası ve buradaki kuvvetler Garp Cephesi Kumandanlığı'na zapt edildi ve İsmet Paşa Hazretlerinin emirlerine verildi. Erkân-ı Harbiye-i Umumiye, ordumuz düşmanı katıyyen mahvetmek gaye-i millînin istihsaline kadir bir hale gelmedikçe noksan kuvvetle ve kati bir netice vermeyecek, ancak mevzii muvaffakiyetler elde etmekle kalacak taarruzların aleyhinde idi. Bunun için ordunun bu gayeye doğru ikmaline yeniden ehemmiyet verildi.

Bu sırada yapılan başlıca tedabir şunlardı :

- 1) Kolordu salâhiyet ve vaziyetinde muhtelif fırkalardan mürekkep grup kumandanlıkları teşkil edildi.
- 2) Kocaeli mıntıkasındaki münferit kıtaat tevhit edilerek orada 17 inci fırka yapıldı.
- 3) Garp Cephesi'ndeki münferit alaylar toplanarak 7 inci fırka ve Adana Milis alaylarıyla bazı müfrezelerden mürettep bir fırka teşkil olunmuştu.
- 4) Merkez ordusu mıntıkasında iş hafiflemişti. Oradan 14 üncü süvari fırkası karadan celp edildi. Samsun'daki 15 inci fırka kısmen karadan ve kısmen denizden nakledildi. Trabzon'daki 3 üncü Kafkas fırkası da keza

denizden motorlarla, kayıklarla ve kısmen vapurla nakledildi. Aynı zamanda Adana ve Antep mıntıkası ikinci derecede haiz-i ehemmiyet bulunduğundan buradaki 2 inci kolordunun yine Garp Cephesi'ne nakli için emir verildi. Fırkalarımızın teşkilâtı tevsi edildi ve ikmal efradı verilerek talim ve terbiyeye başlandı. Bu suretle taarruz kabiliyetini iktisap için en kısa zamanda azamî gayret gösterilerek mühim bir adım atıldı.

Bu sırada Yunanlılar bir taarruz yaparsa müdafaa edeceğimiz muharebe hattını tespit ve tahkime başlandı.

O hat şudur :

İnönü'de Savcibey - Metristepe - Çiftlik - Akpınar - Kandilli hattı. Bu mıntıkada 1, 11, 23 ve 61 inci piyade fırkalarıyla 3 üncü süvari fırkası ve bir süvari livasından mürekkep birinci grup vardı.

Kütahya mıntikasında: Kütahya cenubu garbisindeki Karlıktepe'den başlayarak Göynükviran - Kocakçalı - Akçal - Kulaksız - Hasançal - Nasuhçal hattı. Bu mıntıkada 4, 24, 41 inci fırkalarla 1 inci süvari fırkasından mürekkep üçüncü grup, 5 8, 7 inci piyade ve 2 nci süvari fırkalarından mürekkep dördüncü grup vardı. Ayrıca Afyon mıntikasında 12 inci grup, Kocaeli'de 17 inci fırka ve bazı müfrez kıtaattan mürekkep kolordu ve Sandıklı mıntikasında 6 inci fırka vardı.

Bundan başka 15 ve 3 üncü piyade ve 14 üncü süvari fırkalarından mürekkep olmak üzere Eskişehir'de bir ihtiyat grubu bulunuyordu. Adana'dan gelen 2 nci Kolordu da Bolu'da idi.

Yunanlılar : 10, 11, 3, 7 inci fırkalar ve ceman bir fırka kuvvetindeki müstakil alaylarıyla Bursa havalisinde; 2, 4, 9, 13, 1, 5, 12 inci piyade ve bir süvari fırkasından mürekkep iki kolordu ile de Uşak ve Denizli mıntikasında idi.

Bu vaziyette tarafeyn kuvvetleri :

	tüfek	Ağ. Mt.	top
Yunan	72000	904	284
Türk	55992	421	161
Fark	15008	483	123

İşte bu vaziyete gelen ordumuz süvari fırkalarını ileri sürerek düşmanla teması muhafaza ediyor ve piyadelerini gerilerde toplu tutarak tahkimat

talim ve terbiye ile meşgul bulunuyordu. En büyük müşkülât muhabere vesaitinin ikmalinde, erzak ve cephane kollarının teşkilinde idi. Bunun her ikisi de noksandı. Halbuki sevk ve idare makamât-ı âliyesinin kararlarını muvaffakiyetle tatbik için bu iki unsur çok ehemmiyetlidir.

Muhabere vaziyetini o zamanki vesait'e göre tanzimden başka çare yoktu. Çünkü o vesaiti o gün dahilden ikmal gayri mümkündü.

Kollara gelince : Bunları ikmal de zaman meselesi idi. Düşman daha evvel taarruz ediverirse diye boş durmaktansa o zaman şöyle bir tedbir yapıldı. Her fırka mıntukasındaki ehali vesaitini tespit ve teşkil edecek ve icabında bunları celp ederek idare-i maslahat eyleyecekti, bittabi en çok inzibat ve intizam altında bulunması icap eden bu teşkilât bizzarur böyle yapılacaktı. Cephanenin lüzumu olan bir mahale bir dakika geç gelinmesi bazen bir muharebeyi kaybettirir, askerin bir gece aç kalması, ertesi günkü muharebede o kıtanın kıymetini derhal eksiltir. Fakat bizim için Kütahya - Eskişehir muharebesinde kollarımızı bu tarzda teşkile zaruret vardı. Çünkü düşman ikmale meydan bırakmamış ve bizi arzu etmediğimiz bir zamanda muharebeyi kabule mecbur kılmıştı. Mamafih bunlar içinde çok fedakârane hizmet edenler oldu.

O zaman bendeniz yedinci fırka erkân-ı harbiyesinde idim. Fırkamız Alayunt'daki köylerde idi. Bize tahsis edilen mıntıkada 300 kağı arabası tespit ettik ve bunları muharebe esnasında derhal tanzim edebilmek için bir tecrübe daveti yaptık. 250 araba tebligat ifasından 24 saat zarfında kâmilen geldi, kolları teşkil ettik. Başlarına nefer, küçük zabıt ve zabıtlarını tayin ederek tanzim ettik. Bazılarının öküzleri olmadığından arabalarına ineklerini koşmuşlardı. Bunlar bir kısmı ihtiyar erkekler olmak üzere kısm-ı azami kadın ve çocuklardı. Alayunt düzlüğünde içtima eden bu kafiye fırka kumandanı, teftiş ederken Türk tevekkül ve itaati, asker celadet ve mehabeti ile uzun öğendireleri ellerinde sevgili öküzlerinin başında duran bu kadınlara, erkeklerinin niçin gelmediğini sordu ve bir zahmetli işte çok yorulacaklarını hatta tahammül edemeyerek bizi de zarara sokacaklarını söyledi. Bu muhterem analar ve hemşireler şu cevabı verdiler: "-Askerliği kastederek- erkeklerimiz hizmettedir. Emrinize biz geldik böyle bir günde bize bu kadarlık iş düşmesin mi? Tek yurdumuz kurtulsun da biz yorulalım, ölelim" dediler. Halbuki bunların epicesi habelerinde, kimsesiz çocuklarını komşusuna terk etmişlerdi. Nitekim muharebe başladı ve bir kısmı Sakarya'ya kadar ordu ile hareket ettiler. Hatta içlerinde doğuranlar oldu. Tabii bunları sıhhiye bölüklerimizde en iyi bir şekilde koruduk. Bu aziz memleket analarını burada hürmetle yâd ederim. Esasen Türk'ün

bütün tarihinde erkeğin yanında kadının da bir hisse-i hizmet ve mefhareti vardır.

Cephede bu gayret devam ederken gerilerde İnebolu - Ankara yollarında da bu halk sırtında cephane taşıdı.

İşte bizi bütün bir cihan-ı husumetin etrafımıza girdiği ateş çemberi içinden muzaffer ve mağrur çıkaran milletin bu azmi, bu vahdeti ve bu fedakârlığı idi. Biz böyle hazırlanırken iki defadır uğradıkları hezimetle ve linimetleri nazarında hacil düşen ve mev'ut menfaatlerin ademi temininden korkan Yunanlılar da yeni taarruz için hummalı bir şekilde hazırlanıyorlardı. Anadolu'ya yeniden bazı fırkalar getirdiler ve birçok ikmal efradıyla ordularını takviye ettiler. Bu ikmal efradının mühim bir kısmını maalesef topraklarımızda hâlâ hakkı hayat istemekten hicap etmeyen yerli Rumlar ve kısmen Ermeniler teşkil ediyordu. Ve sonradan bunlar esir oldukça metin ve mert kalsalardı bari! Kendilerini Yunanlıların cebren muharebeye sevk ettiğini ve bize her türlü hizmeti yapacaklarını, tek hayatlarına dokunulmamasını rica ederek ayaklarımıza kapanırlardı.

İkinci İnönü'den Temmuz 1921 bidayetine kadar cephede keşif kolu müsadematından başka bir şey olmamıştı. Yalnız bu tarihlerde temmuzun haftasında Yunanlıların taarruz edeceklerine dair kuvvetli haberler almaya başlamıştık. Aynı zamanda düşman tayyareleri de faaliyete geçmiş ve cephe gerisindeki ahaliye ve ordugâhlara her gün tomar tomar beyanname atmaya başlamışlardı. Bu beyannamelerin kısm-ı azami ordu efradını zabitleri aleyhine ve halkı hükümet aleyhine isyana teşvik edecek fetvalar ve Çerkes Ethem'in kardeşi Reşit tarafından yazılmış şeylerdi.

Fakat bizim tuttuğumuz yol hakikat yolu idi, gerek efrat ve gerekse millet tehlikeyi artık gözüyle görmüş ve vicdanı ile hissetmişti. Mamafih biz bu beyanname ve fetvalar atıldıkça gizlemek değil bilâkis efradı topluyor ve beraberce madde madde okuyarak teşrih ediyorduk. Yunanlılar 8 Temmuz 1921'de iki fırka kadar kuvvetle Bursa civarından ileri harekete geçerek 13 Temmuz'da Atranos çayını geçtiler ve Tavşanlı istikâmetinde yürüdüler. Bu kuvvetler 15 Temmuz'da Kütahya şimal garbisinden Kençeköprü - Ören - Gümüş köyü hattına geldiler. Düşmanın bu ileri hareketi üzerine Garp Cephesi ihtiyatındaki kuvvetlerden 14 üncü süvari fırkası ve 15 inci piyade fırkasından beşinci grubu teşkil ederek bu düşmanı karşılamak üzere Kütahya şimaline gönderdi. Bilahare bu gruba Meclis Muhafız Taburu 19 uncu süvari alayı ve 3 üncü süvari fırkası da verildi. 15 Temmuz'da düşman bu kuvvetlerimize taarruz etti ise de tardedildi.

10 Temmuz'da düşmanın diğer iki fırkası da Bursadan İnönü istikâmetinde ileri harekete geçti. Bu vaziyet üzerine Garp Cephesi elinde ihtiyat olarak bulunan 3 üncü Kafkas fırkasını 11 Temmuz'da İnönü'ye sürmüştü. Bu düşmanla 14 akşamı Karaköy civarında temas hâsıl olmuştu.

Düşmanın İnönü'ye hareketi esnasında Kocaeli grubumuz yandan terside bulundu. 17 Temmuz tarihine kadar gerek İnönü ve gerekse Kütahya şimalinde başka mühim bir hadise olmadı. Cenupta düşman keza 10 Temmuz'da bir fırka ile Uşak - Gediz yoluyla hareket etti. Bu düşman 16 Temmuz'a kadar Hacıköy - Göynükviran hattına kadar ilerledi ve hafif müsademeler oldu. Daha cenupta üç Yunan fırkası Çekürler - Döğër istikâmetinde ilerledi ve iki Yunan fırkası da bunun cenubunda Tiroğlan gediği ve Köroğlu kalesi istikâmetine yürüdü. Bir fırkası da Afyon'a doğru ilerliyordu. Bu vaziyet düşmanın daha ziyade mevziimizin sol cenahını iskat ve ordumuzu sol cenahtan ihata ederek bir çevirme hareketi ile hat ricatine düşmek ve mahvetmek gayesine matûftu.

Bunun üzerine onikinci grup Afyon'da mürettep fırkayı bırakarak diğer kuvvetleriyle Tiroğlan-Köroğlu kalesi hattını tuttu. Bu grup bilahare 7 ve 8 inci fırkalarla takviye edildi. 13 ve 14 Temmuz'da bu hatta çok kanlı muharebeler oldu. Bilhassa Miralay Mümtaz Bey kumandasındaki 57 inci fırka düşmanın bilâ fasıla iki fırkasının hücumuna mukavemet etti ve 14 akşamı bu grup emrine 3 üncü Kafkas ve 14 üncü süvari fırkaları verildiyse de bu kuvvetler iltihak etmeden onikinci grup düşmanı kâfi derecede örselediğinden daha fazla telefattan tevakki ederek mecburen şimal-i şarkiyeye doğru çekildi.

Düşman bundan sonra buraya taarruz eden kuvvetlerinden bir fırka ve evvelce tevcih ettiği üç fırka ki ceman dört fırka ile dördüncü grubumuza yani Çekürler - Döğër yolu dahil olmak üzere Nasuhçal'a kadar olan mevziye taarruza geçti. Ve Tiroğlan gediğine taarruz eden fırkalardan birini sol cenah açığında şimal-i şarkiyeye doğru ihataya memur etti. Aynı zamanda bir kısım süvari ve bir kısım piyade ile onikinci grubu tazyik ve takibe başladı.

16 Temmuz'da Kütahya mıntıkasında teknil cephede temas hâsıl olmuş ve şiddetli bir muharebe başlamıştı. Bugün İstiklâl Harbi'nin bidayetinden beri çok kıymetli hizmetleri olan 4 üncü fırka kumandanı Nazım Bey'i şehit verdik. 17 Temmuz'da ordumuzun Eskişehir garbi ve Seyitga-

zi hattına çekilmesine karar verildi. 18-19 gecesı, kıtaatımız bu hatta toplanmağa başladı. Fakat düşmanın dört kol ile Eskişehir istikâmetinde ve demiryolu tarafeyninden hareketi görüldüğünden bu hatta da durulmayarak 19 Temmuz'da daha geride Bozdağı - Suveysköy - Sultantepe - Sarı - Sungurlu - Tahtalı Baba - Ilgaz boğazı - Kunduz çayı hattında muharebe verilmesi takarrür etti.

Buna nazaran verilen emir mucibince gruplar bu hattaki mıntukalarını 19 Temmuz'da almağa başladılar. Bu suretle Eskişehir ve Seyitgazi tarafımızdan terk edilmiş oluyordu.

20 Temmuz'da Seyitgazi istikâmetinde ilerleyen iki düşman fırkasına onikinci grubumuz taarruz ederek ricate mecbur etti ve bir kısım esir ve ganaim aldı. Fakat bilahare düşman faik kuvvetle bu grubumuza tekrar taarruz ettiğinden kıtaatımız daha gerideki sırtlara alınmıştı.

Düşman henüz yorgun ve iki fırkası bugün epeyce zedelenmiş olduğundan iyice toplanmadan bulunduğumuz hattan düşmana bir taarruz yapmak kararı verildi.

Sağdan itibaren 1, 3, 4 üncü gruplar bu taarruzu yapacaklar, onikinci grup kısa taarruzlarla cephesindeki düşmanı tevkif ve ordunun cenahını himaye edecek, daha solda Seyitgazi mıntukasındaki süvari grubu da düşman gerilerinde ve yanlarında faaliyette bulunacaktır.

21 Temmuz öğleden evvel taarruz başladı. Bidayette muvaffak olduk ve Eskişehir'e doğru düşmanı sürerek ilerledik fakat düşman geriden yetişen kuvvetler ile takviye bularak akşama doğru taarruza geçti. Bu kuvvet karşısında kıtaatımız geriye alındı. Bugünkü muharebeye Yunanlıların dokuz fırkası iştirak etmişti. Biz de azamî kuvvet cem'iyle taarruz ettikse de yine büyük bir muvazenesizlik mevcuttu. Akşama doğru düşmanın bilhas-sa Seyitgazi üzerinden sol cenahımızı ihata ederek ilerlemesi ordumuzu bu hatta tehlikeli bir vaziyete sokacaktı. Zaten düşmanı kâfi derecede hırpalamıştık. Binaenaleyh 21/22'de ordu, Pomaklar - Alpağ - Hamidiye - Çifteler hattına alındı.

Düşmanın vasî mikyasta bir ihata ve istilâ plânı takip etmekte olmasına ve kuvvet itibarıyla ordular arasında büyük bir muvazenesizlik bulunmasına nazaran bu hatta bir iki gün zarfında kati bir muharebe verecek tefevvuk-u istihsal imkânı yoktu. Ordumuzun tanzimini ve daha emin bir şekilde bir muharebe verilmesi için düşmanla birkaç gün için ternaası katedecek bir hatta çekilmek lâzımdı. O hat da Sakarya gerisi idi. Garp Cep-

hesi Kumandanlığı Erkân-ı Harbiye-i Umumiye ile görüştü ve neticede Sakarya'ya çekilmeye karar verildi. Ve 22 Temmuz sabahı Pomaklar - Alpağ - Çifteler hattına vâsıl olan ordumuz bu emri alarak durmadan Sakarya'ya yürüdü. Temmuzun bayıltıcı sıcak günlerinde ordumuz yolsuzluğa ve susuzluğa rağmen ricatini ikmal etmiş ve 26 Temmuz 1921'de Sakarya'ya, Sakarya şarkındaki mevzilerine yerleşmiş bulunuyordu. Yunan ordusu takip edemedi ve Eskişehir - Seyitgazi garbında Tandır - Düztepe - Bardakçı hattında kaldı.

27 Temmuz'da Kütahya'da Kral Konstantin'in riyaseti altında teşkil edilen meclis-i harpte Yunan ordusunun ağustos evsatinde Sakarya istikâmetinde hareketine karar verdiler.

Bu muharebatta ilk mevzilerden itibaren düşmanı hat ve behatve ze-deleyen kıtaatımız, teşkilâtındaki azim noksana ve düşmanın faikiyetine rağmen, bilhassa 21 Temmuz 1921'de Eskişehir şarkında ve tren hattı tarafından yaptığı taarruzlarla bidayette düşmanı Eskişehir civarına kadar sürerek birçok zayiata uğratmış ve sol cenah kıtaatımız muvaffakiyetle mukabele ederek düşmanını bu istikâmetinde yapmak istediği vasî ihata teşebbüsâtını tavik'e ve bu suretle düşmanın tefevvuku karşısında muharebeyi kat ile 26 Temmuz 1921'e kadar Sakarya şarkında kâmilen toplanmaya muvaffak olmuştur.

Yunan ordusu ise kıtaatımızın mütemadi ve muannidane mukavemeti karşısında yorgun düşmüş ve geri hidematının tanzimi için bilmeceburiye yirmi gün kadar harekâta fasıla vermiştir.

Bundan sonra düşmanın Sakarya mevziine taarruz için ileri hareketine ibtidarına kadar tarafeyn istihzaratına devam etti. Yalnız keşif kolu müsademeleri oldu bu suretle (Kütahya - Eskişehir - Sakarya) muharebesinin birinci safhası hitam bulmuş oldu.

Henüz gayesinin mebdeinde olduğunu bilen, düşmanın bu hareketinin kendi hazırlığını işkâl mahiyetinden ileri geçemiyeceğini kabul eden ordumuz; harikulâde sürat ve iktidarla Sakarya gerisinde kendisini yeni bir hadisenin muvaffakiyetle karşılanmasına hazırlanırken Yunanlılar her şeyi bitmiş ve bundan sonrasını bir meşiyet-i askeriyeden ibaret kalmış gibi gösteriyor ve henüz kazanılmış bir netice-i askeriye olmadığı halde dünyayı safsataları ile velveleye vermek istiyorlardı.

İşgal ettikleri menatıktaki halkı esir-i harp addetmiş olacak ki esir miktarını onbinlere çıkarmıştı. Ele geçirdiğini ilân ettiği ganimet de haki-

kate uygun değildi. Yalnız bilmem ne için gizledikleri bir hakikat vardı o da ika eyledikleri vahşet!

Daha Altıntaş ovasından itibaren geçtiği yerlerde birçok köyleri yakmak, masum halkı süngülemek ellerini bağlayarak gözlerinin önünde ailelerinin namusunu pây-mâl etmek gibi ancak Yunanlılara has olan bir denaetle Avrupa insanîyet ve medeniyeti kendi iddiaları veçhile nesir ve tamim ede ede bir kızıl afet gibi ilerliyorlardı. Hakikat bu iken Yunan Asyayı Sugra Ordusu Erkân-ı Harbiye Reis-i Sanisi General Istratikos, Sakarya Muharebesi hakkında yazdığı risalenin mukaddemesinde "Yunan harekât-ı askerîyesinin ibtidarında alelumûm memleket sekeneşi orduyu halisane ve halaskâr sıfatıyla istikbal ediyor ve memleket muhtaç olduğu sükûn ve asayişin temini için seri bir sulhun iadesi lüzumunu izhar ediyordu. Bu vakayi yek nazarda garip ve inanılmayacak bir derecede ise de Yunan ordusunun musavat ve adalete ve her yerde tatbik ettiği idare-i siyasiyesine istinat ediyordu. Sekenenin muharebeler dolayısıyla olan ağır yorgunlukları nazarı itibare alınarak Yunan ordusunun ileri harekâtı mümkün olduğu kadar ahaliye bar olmayacak surette dikkat ve itina ile icra edilmekte olduğundan ve maruz kaldıkları çirkin işkencelere karşı halaskârlık, mal ve cana emniyet ibraz olunmuş bulunduğundan, ordu hissiyat-ı minnettara ile selâm ve istikbal ediliyordu" diyor.

Hakikat hilâfına insanîyeti aldatmak teşebbüsüne tenezzül eden bu General'i, lekelemek istediği o halk bir sene sonra Anadolu'nun hariminde Yunan ordusunu boğmakla tekzip etmiştir. Aynı zamanda Istratikos'un -ki resmî bir adamdır- ne büyük bir tenezzüle düştüğünü şimdi arz edeceğim, rapor dahi ispat edecektir. Bu rapor Yunan ordusunun insanîyetkârane "!" hareketinden sonra Eskişehir şarkında tevkif ettiği esnada Döğür istikâmet-i umumîyesinde düşmanın gerilerine akın yapmaya memur edilen ikinci süvari fırkamızın avdetinde verdiği resmî rapordur.

Beşinci grup kumandanlığına

Aziziye

4 Ağustos 1922

1 — Fırkanın Döğür istikâmetinde icra eylediği baskın esnasında düşman tarafından yakılan köylerle yapılan mezalim hakkında berveçhi ati malûmatın kayıt ve tevsik edildiğini arz eylerim.

a) Döğür, Ekret, Leğen, Demirli, Beyköy, Sipsin, Kazlıgöl, Sarıcaova köyleri düşman tarafından yakılmıştır. Kinişler, Efted, Aydemir, Çalköyü, Ulucak, Elma-

lı, Köril, Erkili, Damlalı, Kırka, Akin, Kemiç, Kesenler, Sandıközü, Latife, Köynebi, Başören, Taşlık, Aşağısögüt köylerinin daha evvelce yakıldığı görülmüştür.

b) Ekret'te ve Döğer'de pek şeni tecavüzler vuku bulmuştur. Bilhassa Ekret'te erkekler kadınlardan tefrik edilerek Yunan askerleri bu kadınlarla üç gün üç gece serbest bırakılmışlardır. Döğer'de de kısmen böyle yapılmıştır. İsmi tahattur edemediğim bir köyde altmış yaşındaki bir kadının ırzına tasallut edilmiş olduğunu Demirli köyünden mezbureyi bizzat tanıyan bir köylü ifade etmiştir.

c) Sipsin köyünde bir Yunan neferinin öldürüldüğü bahanesiyle 28 kişi kursuna dizilmiş ve köy ateşe verilmiştir.

Mecruhen esir olan efradımızı süngülediklerini, sağlam esirlerimizi de birbirlerine bağlayarak yaktıklarını bizzat gören köylüler ifade etmektedir. Harp meydanında kalan mecruhtarımızın bilahare öldürdükleri, kendi süngülerini karınlarına sapladıkları görülen şehitlerimizle sabit olmuştur.

2 — Birinci maddede arz edildiği üzere düşmanın gerilerindeki köylerin kısm-ı azami yanmış ve kalanların mevadd-ı iâşesi dahi düşman tarafından alınmıştır. Ehyevm bu mıntıka halkı sefalet ve açlıktan büyük bir muzayaka içindedir. Tekrar edilecek akınlarda bu hususun nazarı dikkate alınmasını ve kıtanın mevadd-ı iâşelerini birlikte götürmesi lüzumunu ehemmiyetle arz ederim. Aksi takdirde kıtaat idarelerine kâfi mevadd-ı iâşe bulamayacak ve zavallı halka bar olacaktır.

1. Süvari Fırkası K.
İbrahim Servet

İşte General'in halaskâr ordusunun adaleti, halka bar olmayacak surette dikkat ve itina ile hareketi! Bu halkın o orduyu nasıl selâmlayacağı kolayca anlaşılıyor. Mamafih bu ah kalmadı. Bu muharebe ordunun ve milletin maneviyatını sarsmadı, bilâkis daha büyük metanetle hizmet zamanı geldiğini ve Anadolu'nun ortasında Yunanlıları imha fırsatı hâsil olduğunu ifham eyledi.

4 — Sakarya Muharebesi :

Sakarya Meydan Muharebesi'nin cereyan ettiği mıntıka, Sakarya nehriyle bu nehre karışan Engüri suyu ve Ilıca dereleri arasındaki sahadır. Kendisini muhat olan bu derelerden itibaren dahile doğru kâh yükselen ve kâh alçalan bu arazi tabiaten müteaddit hututu müdafaayı haiz müteakip mevzileri camidir. Suret-i umumiyede bir kavisten ibaret olan bu mev-

zi hutut-u dahiliyeden istifade suretiyle müdafinin ihtiyat kuvvetlerini icap eden noktaya süratle yetiştirmelerini mümkün kılar. Bilakis buraya taarruz edecek düşman için bu müsadeyi tenkis eyler. Önünde Sakarya Nehri, sağ cenahında arızalı ve müşkül-ül hareke, cenubun da ise Cihanbeyli ovası gibi nispeten çölümsü bir arazinin bulunuşu bu mevzii tabiaten takviye eden bu düşman için müşkülât ika eyleyen üç büyük mani idi. Ordumuzu Ankara gibi en mühim bir üssülharekesine kısa ve cepheye amüden dahil olan bir şimendiferle bağlayan bu mevzi Yunan ordusunu bilakis üss-ül harekesinden uzaklaştırıyor, hutut-u münakale ve muvasalasını temdit ediyordu.

Sakarya mevzii Yunanlıların iddia ettikleri gibi evvelce ihzar edilmiş değildi. Ordumuz buraya intikal ettiği zaman bu mevziye tek kazma vurulmuş değildi. Ancak kıtaatımız 25 Temmuz 1921'de mıntıklarına yerleştikten sonra Cephe Kumandanlığı'nın tayin ve tespit ettiği hududu tahkime başlamıştı. Binaenaleyh düşman taarruza geçtiği zaman ancak Beylikköprü ve Kavuncu köprüsü şarkında ve daha cenupta bazı menatıkta zayıf piyade siperleri vücuda getirilebilmişti. Esasen Yunanlılar geniş bir ihataya teşebbüs ettiklerinden seyyar ve seyyal bir müdafaa yapmak zarureti vardı. Ancak temas hâsıl olduktan sonra kıtaatımız muharebenin sükûnet bulduğu anlarda işgal eyledikleri mevzileri tahkim ve takviye eylemişlerdir. Bunlar da bittabi basit ve zayıf sahra mevzilerden ibaretti. Yunanlılar ancak ilk çarptıkları hat ile önünden geri döndürdükleri son hatta bizi kısmen siperde görebilmişlerdir. Tarafeynin taarruz ve mukabil taarruzlarıyla takriben en derin yerinde umken 20 km.lik bir sahada mütemadi med ve cezirlerle devam eden muharebe hemen kâmilan açıkta ve âdeta bir boğuşma şeklinde cereyan etmiştir. Yunanlıların mağlûbiyetlerini setr için gayri kabil-i murur ve teshir gösterdikleri bu mevazi Liyej, Namur kaleleri kadar da müstahkem değildi ya! Ki onlar bile sukût etti. Elbet bir ordu muharebe vereceği mevzide kollarını kavuşturup beklemez. Kuvvet ve vesaiti ve mevcut zaman nispetinde bir toprak çukur olsun kazacaktır. İşte bizim tahkimatımız maalesef bundan ibaretti. Yunanlılar bu kadarını da tahmin etmedilerse uğradıkları inkisar-ı hayale hak verilir. Kendilerini acz içinde bırakan, mağlûp eden bu değildi. Ordumuzun sevk ve idare ve tabiye mahareti ve tefevvuku, kıtaatımızın kudret ve kabiliyeti, sebat ve metaneti idi. Mamafih yedikleri kahhar darbelerin çok taze hatıralarıyla muvazeneleri karışmış bu adamların, mağlûbiyetlerine ciddî bir mâkes bulabilmek için, hakikati tahrif etmekten, bu gibi safsatalara müracaattan başka çareleri var mıydı?

25 Temmuz 1920'den bu mevzide muharebenin başladığı 22 Ağustos 1921 tarihine kadar geçen sükûnet devrinden ordumuz azamî istifade etti. Evvele Mirde Meclis'te çıkan bir kanunla Başkumandanlık makamı ihdas edildi. Ve bu vazife 5 Ağustos 1921'de Büyük Gazimize tevcih buyruldu. Bugünden itibaren Mustafa Kemal Paşa Hazretleri bizzat ordunun emir ve kumandasını da deruhte ettiler. Evvela millete ve orduya olmak üzere birer beyanname neşrettiler. Bu beyannamede bilhassa "Yunan ordusunun Anadolu'nun hariminde boğulması zamanı geldiğini ve bütün milletin kuva-yi maneviye ve kudret-i maddiyesini sarf ederek vatanperverliğin azamî haddini göstermesini" bildirdiler. Derhal yeniden birçok esnan erbabı silâh altına alınarak cepheye sevk edildi. Bu kısa müddet zarfında talim ve terbiyeye ihtimam edildi. Mehmâemken bilumum ihtiyacat temin ve tezyit edildi. Bundan başka Sakarya'da netice-i katiye istihsal edileceğinden bu muharebeye yetişmesi mümkün olan bütün kuvvetlerimiz tahrik edildi. Bu tedabir meyanında Kocaeli mıntukasında zaif işgal müfrezeleri bırakılarak 17 nci fırka, grup karargâhı ve kıtaat-ı merbutası ordu sağ cenahına alındı. Daha Kütahya - Eskişehir muharebesi esnasında yolda bulunan 2 nci kolordu, 5 ve 9 uncu fırkalarıyla 20 Temmuz'dan itibaren Akşehir'de toplanmaya başlamıştı. Bu kuvvet de ordu sol cenahına alındı. Merkez ordusu mıntukasından celp edilen 18 inci fırka, 47 ve 48 inci alaylar 12 Ağustos'ta Sancak köyüne yetiştirildi. Cepheden geriye doğru menzil hidematı tanzim edildi. Ankara'da hastaneler ihzar edildi. Hülâsa bu kısa müddetle yapılması mümkün olan her şey fennî surette yapıldı. Bu tedabir meyanında İstiklâl Mahkemeleri'nin vazifelerine de vüsat verilmişti.

Yunanlılara gelince; onlarca ihraz edilen netice büyük bir zafer idi. Mağlûbiyet-i katiyeye uğrattıklarını zan ve tahmin ettikleri ordumuzu yeni bir darbe ile kâmil mahvederek Ankara'yı işgal edecekler, dahilî ve haricî siyasetteki hüsn-ü cereyanı zir-ü zeber eyleyecekler binnetice Konyayı ele geçirerek Anadolunun hemen nısfını işgal edecekler, ve bundan sonra mukavemette ısrar dahi edilse ordumuzu en mühim menabi ve vesaitten mahrum edilmiş bir çete halinde bırakarak Sevr Muahedesi'ni daha ağır bir şekilde tadil ile kabul ettirmek sevdasına düşmüşlerdi.

Bu neticeye varmak için harekât-ı askeriyenin temadisine kati bir mecburiyet görüyorlardı. Nitekim Istratikos, eserinde, böyle bir hareketin aynı zamanda menafi-i milliyeleri iktizasından olduğu ve bunun millî bir vazife bulunduğunu ilave ediyor. Nitekim bu sıralarda Kütahya'da toplanan "Meclis-i Âli-i Askerî"leri de bu gibi mülâhazatla istikâmet Anka-

ra olmak üzere kendi kendilerine kahramanane taarruz kararları vermişler ve hülyaperestane plânlar tanzim etmişlerdi.

Yunanlılar bu tavakkuf esnasında ikmal-i nevakısa çalışırken menzillerini de tanzim etmişlerdir. O zamana kadar Afyon-İzmir hattına istinat eden bu irtibatı Mudanya - Bursa - Eskişehir yoluna naklettiler, oradan sonra da Beylikahır'a kadar tamir ettikleri tren hattından istifade suretiyle temin eylediler. Ve 14 Ağustos'ta kuva-yi asliyeleriyle ileri harekâta geçtiler.

Bu muharebede kuvvetlerimizin yekûnu takriben 5 bin tüfek, 241 makineli tüfek, 164 top idi. Yunanlılar bizden top itibarıyla bir misli, makineli tüfek itibarıyla iki üç misli, piyade tüfeği itibarıyla nisf derecesinde fazla idiler.

Bizim kuva-yi asliyemiz Sakarya şarkında idi. Yalnız ileride setir kıtaatımız vardı. Yunanlılar ciddî muharebeyi ileri kıtaatımızın bulunduğu Mihaliççık- Sarıköy - Sivrihisar hatt-ı umumisinde vereceğimizi zannediyorlardı. Nitelikim bidayette bu tertibatla yürüdüler.

Şayan-ı kayıttır ki Garp Cephesi Kumandanlığı yirmi günden beri devam eden düşmanın mütemadiyen tayyare keşiflerine ve istihbarat şebekelerinin faaliyetine rağmen hakikî maksat ve tertibatını iyice gizlemiş ve hasmını kâfi derecede işgal eylemişti. Yunanlılar ancak Mihaliççık - Sarıköy - Sivrihisar hattına vardıktan sonra hakikati anlamışlar ve ondan sonra yeni tertibatla Sakarya'ya doğru yürümüşlerdir. Biz tabii bu betaatten zainan itibarıyla istifade ediyorduk. Yunanlıların harekâtı karşısında Setir kıtaatımız düşmanı oyalayarak ve keşfederek mevzi-i asliye çekildiler. 22 Ağustos günü cepheye suret-i umumî temas hâsıl oldu. 11 Ağustos'tan beri faaliyete geçen düşmanın takriben yüz kilometrelik bir sahada 11 günden beri fırtınaya tutulmuş bir gemi gibi bocalayıp durması bidayette yaptığı plânda tadilat icrasına mecbur kaldığı ve fazla müteenni olduğu fikrini vermişti.

15 Ağustos'tan itibaren Başkumandanlık ve Erkân-ı Harbiye-i Umumiye de cepheye gitmiş ve Garp Cephesi Karargâhı'yla beraber karargâhlarını Mallı istasyonu cenub-u garbisindeki Alagöz köyünde kurmuşlardı.

Fevzi Paşa ayın yirmisinden beri cepheye kıtaatın tetkik ve icap eden tadilatı teklif ediyordu. 22 Ağustos'ta Başkumandan Mustafa Kemal Paşa Alagöz'den ileri hatlardaki Fevzi Paşa'ya "düşmanın henüz taarruza geçmemesinin hazırlıkla uğraştığına delâlet ettiğini, Porsuk şimalinde ve geri-

lerde bıraktığı kuvvetlerini sol cenahımız aleyhine kullanmak için beklediğini Fevzi Paşa'nın da düşüncelerini öğrenmek istediklerini" telefonla söylediler. Fevzi Paşa verdiği cevapta "düşmanın faaliyete geçmekte gösterdiği gayri tabii tevhür herhalde harekete başladığı zaman tamim eylediği plânda tadilat yapmaya mecbur oluşundan mütevellit olsa gerektir. Düşmanın ilk sevkülceş plânının akamete uğradığına ihtimal verilebilir. Vaktiyle kuvvetlerimizi zaif tahmin etmesi muvaffakiyetli bir taarruz için kuva-yi hazırasının adem-i kifayetini anlayarak tahmin-i devletleri veçhile geriden ve sağdan yeni kuvvetler celbine mecbur olması, iklim ve su hususunda uğradığı müşkülât düşmanı bu teenniye mecbur etmiş oldu. Buna karşı sağ cenahımızda mevcut süvarilerin bir miktar piyade ile takviye edilerek Sakarya garbında Mihaliççık - Sarıköy istikâmetinde faaliyete geçirilmesini birinci derecede mühim görüyorum. Bu sayede Sakarya garbında mümkün mertebe uzaktan düşmanla temas hâsil edilmiş olacaktır ki bu açıklık bizim için mürettep kolordu kıtaatını da geride toplamaklığımıza ve netice-i katiye sahasında son neferimize kadar, bütün kuvvetten istifade etmeliğimize imkân temin etmiş olur. Binâberin bu maksatla Sakarya garbında kernal-i süratle faaliyete geçilmesini pek lüzumlu gördüğümü arz eylerim", dedi; fakat bu teşebbüsten evvel düşmanın harekâtı görüldü.

23 Ağustos'ta düşman iki fırkası ile Beylikköprü mıntkasında ve yedi fırkası ile merkez ve sol cenahımıza doğru Beşköprü'den Savatlı köyüne kadar olan sahada açılmış idi. Biz de 23 akşamı şu vaziyette idik: 1 inci süvari fırkamız Mihaliççık köprüsü ve civarlarında, 17, 1 ve 41 inci süvari fırkalardan mürekkep kolordu tren hattı şimalinde Sakarya boyunda 11 inci firka ve 48 inci alaydan mürekkep 12 inci grup tren hattı cenubunda Kavuncu köprüsüne kadar olan sahada Sakarya boyunda 61 inci ve 5 inci Kafkas fırkalarından mürekkep 4 üncü grup buradan Sapanca deresine kadar olan mıntkada en mühim kısımda 8, 15, 57 ve 7 inci fırkalardan mürekkep üçüncü grup iki fırkası ihtiyatta olmak üzere bunun solunda.

Birinci grup da 24 üncü firka ve alay 47 ile Koltaklı mıntkasında daha solda ihtiyatta idi.

Süvari grubumuz 2, 3, 14 üncü fırkalar ve 3 üncü süvari livasıyla sol cenah açığında idi.

Düşmanın maksadı Kütahya - Eskişehir muharebesinde olduğu üzere ordumuzu geniş bir ihata çemberi içine almak ve sol cenahından vurarak şimale atmak, hattı ric'atını kesmek ve cenubundan en kısa yoldan Ankara'ya varmaktı. Düşman harekâtını ilk günden itibaren adım adım takip

eden ordumuz, plânını iyice anlamış ve her gece yeni tertibatla düşmanı karşılamış, en nihayet iki taraf da uzaya uzaya son haddi bulmuş ve bu suretle düşmanın ihata plânı suya düşürülmüş ve işi bir kavis üzerinde cephe muharebesi şekline döktürmüştür.

24 Ağustos da muharebe başladı. Bu akşam artık herşey tavaazuh etmiş ve iki taraf tekml kuvvetleriyle karşılaşmıştı. Düşman ordusunun Beylikköprü civarından başlayarak cenuba doğru Sakarya nehri imtidadınca ve Sakarya cenub dirseğinden şarka doğru Göksu Deresi boyunca kuvvetli Şan camii'ne kadar takriben 90 kilometrelik bir kavis üzerinde merkez-i sikleti merkez ve sağ cenah da olmak üzere harekât-ı taarruziyesi inkişaf eylemiş ve ordumuz da emniyet ve isabetle bunun karşısında hazırlanmış bulunuyordu. Düşman bu güne kadar şu mühim kaideyi istihsal eylemişti. O da merkez ve sağ cenahındaki ordusunun munakalatını Beylik ahırdan sonra Sivrihisar üzerinden yaparak kısmen çölden kurtulmuş idi. 25 Ağustos da düşman bütün şiddeti ile taarruza geçti.

Muharebe bilhassa Beylikköprü ve 4. 1. gruplar cephesinde çok kanlı oldu. Bazı mevazi müteaddid defalar tarafeyn eline geçiyordu.

Bu günün çok kanlı ve çetin cereyan eden mücadelatı düşman için pek acı oldu. Düna kadar adeta bilamukavemet serbestce yürüyen düşman ve Kütahyadan beri uzun ric'atlerle kıymet-i harbiyesini epeyce kaybetmez zannettikleri hasımları karşısında Ankaraya kadar böylece zahmetsizce ilerleyebileceklerini ümid ediyorlardı. Fakat, 25 akşamı feci bir hayale düşmüşlerdi.

26 Ağustos'ta muharebe aynı şiddetle devam etti. Düşman bilhassa 4 ve 3 üncü gruplar cephesine yükleniyordu. Çünkü burası Haymana civarındaki Çal dağına doğru uzanan silsileleri teşkil ediyordu. Burayı bir defa ele geçirdi mi ordumuzu yarmış olacaktı. Bugün cephemizde bazı sarsıntılar olmuştu. Fakat kumanda makamat-ı âliyesi vaziyeti tetkik ettiler. Ancak adım adım yapılacak müdafaa suretiyle neticenin istihsalinden kaviyen ümitvar oldular ve bu şekilde muharebeyi idameye karar verdiler.

28 Ağustos'ta keza muharebe pek kanlı idi. Bilhassa birinci ve dördüncü gruplar cephesinde hâsil olmuştu.

Bugünkü muharebede sol cenahımızda 1. grup grup biraz fazlaca gerilemişti. Bu vaziyeti emniyetsiz gören cephedeki kumandanların bir kısmı biraz geri çekilerek daha emin bir hat işgal edilmesi arzusunu izhar eylemeleri üzerine Başkumandanlık namına Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi

Kıtaat'a şu emri verdi: "Başkumandanlığın son emirleriyle de tasrih olunduğu veçhile bütün cephemizde son nefere kadar hatve behatve müdafaaya karar verilmiştir. Bu kararın istihsal-i zaferi kâfil olduğuna kanaat-ı tamme mevcuttur. Hatlarımızda husule gelecek yarıklara karşı dahili cephelerin kırılması ve yarık kısmın geriden kapatılması ve müsait olan mahallere mukabil taarruzlarla cephenin tashih-i esasatı dairesinde emri müdafaaya kemal-i metanet ve sükûnetle devam olunması lâzımdır".

30 ve 31 Ağustos'ta düşman ihatayı yapamadığından artık cephenin mühim noktalarına kuvvet teksif ederek oraları yarmaya teşebbüs eyliyordu. Nihayet Çal dağına zapt etti. Fakat kıtaatımız fütur getirmedi. Düşman bu muazzam dağın hâkim yerlerinde idi. Kıtaatımız eteklerinde tutundu, düşmanı ilerletmedi. 31 Ağustos'tan itibaren düşman taarruzlarındaki şiddet artık büsbütün kırılmıştı. Düşmanın Çal gibi mühim bir yeri zapt ettiği halde bu muvaffakiyeti tevsi edemeyişi buna bir delil idi. Ordumuzu imha için takip ve tatbik ettiği plânın imkânsızlığını anlamıştı ve artık cephemiz önünde manasız teşebbüslerle bocalamağa başlamıştı.

Bu muvaffakiyet ve neticeyi temin eden esbaptan birincisi ordumuzun daha bidayetten itibaren düşmanın maksat ve hareketini sıhhat ve isabetle takip ve takdir ederek tahşidini mahirane yapması ve işi daima cephe muharebesi haline müncer kılması, ikincisi de kıtaatımızın manevela ile hareket eden hassas bir makine kabiliyeti göstermesi ve tabiye sahasındaki maharetleri olmuştur. Hâkim tepelere ve siperlere bağlanmayarak geniş bir sath-ı müdafaâ üzerinde adım adım yapılan eritme müdafaası ise keza muvaffakiyetimizin üssülesası idi. Bundan sonra şu usulü tuttuk: Mukabil taarruzlardan sarf-ı nazarla bir mevzide düşmanın taarruzunu iyice kırmak ve ondan sonra icap ederse geride diğer bir hatta çekilmek ve bu suretle kudretini kâmilten kırıp bilâhare biz yıpranmadan mukabil taarruza geçmek.

6 Eylül'de artık harekâtındaki şiddet büsbütün kırıldı. Düşman ordusu bu tarihten itibaren karşımızda usaresini kaybeden bir meyve gibi pörsümüş bir halde ve kıtaatımız mevziî mukabil taarruzlara başladı.

8 Eylül'den itibaren evvelâ sol cenahtan olmak üzere kuvvetleri çekmeye başladı.

10 Eylül'de sağ cenahta Polatlı mıntıkasındaki mürettep kolordu 15, 23 ve 57 inci fırkalarla takviye edilerek Beylikköprü istikamet-i umumiyesinde taarruza geçirildi. 11 Eylül'de bu taarruza yine devam edildi. Aynı

zamanda merkezde ve sol cenahta da taarruzlarımız başladı ve süvari grubumuz düşman gerilerine tevcih edildi.

12 Eylül'de Sakarya'ya hâkim Duatepe, Kartaltepe ve Beştepeler zapt edilerek düşman kâmilten perişan bir halde Sakarya garbına atıldı.

Bu çok mühim olan sağ cenah taarruzunu Polatlı şimal-i şarkisindeki Basritepeden Başkumandan İsmet ve Fevzi Paşalar bizzat idare ediyorlardı. 12 Eylül 1921 akşamı Fevzi Paşa, Garp Cephesi Kumandanı İsmet Paşa'dan aldığı son rapor üzerine Hariciye Vekâleti'ne suretini şimdi okuyacağım telgrafi çekti.

*Basriköy şark-ı şimalisindeki
Karapınar'dan : 12/9/37*

Hariciye Vekâletine

Geçen Temmuzda Kütahya - Eskişehir muharebatında düşmanın tezahür eden tefevuk-u adedisine karşı ordumuz geriden celp edilmekte olan ihtiyat kuvvetleriyle birleşerek daha müsait bir mevzide kati muharebatı kabul etmek maksadıyla muvafakiyetli bir ricat hareketi yaparak Sakarya muntikasına çekilmişti. Temmuz muharebatının Yunanlılar için biraz daha arazi kazanmaktan başka bir netice temin etmemesi ve ordumuzu imhaya matuf tasavvurlarının tamamen akim kalması hasebiyle Yunanlıların yeniden taarruza başlayacakları muhakkak görüliyordu.

Filhakika yirmi günlük bir fasuladan sonra Yunanlılar yeniden vücuda getirebildikleri bütün kuvvetleriyle ileri harekete başladılar ve bidayetden itibaren ordumuzu sol cenahtan ihata ederek imha etmek tasavvuruyla ilerlediler. 23 Ağustos'tan itibaren başlayan ve intihap ettiğimiz muvazi-i müdafaada bilâ fasıla üç hafta devam eden muharebelerde düşmanın azim fedakârlıklar ihtiyar ederek icra ettiği mütevali taarruzlar kıtaatımızın kahramanane ve maharetkarâne müteharrik müdafaası karşısında kâmilten kırıldı. Ordumuzun sol cenahtan ihata maksadıyla şarka doğru uzanan ve uzandıkça karşısında cenahımızı değil cephemizi bulan ve bilakis kendi cenahları taht-ı tehdidimizde kalan düşman büyük bir inkisar-ı hayale uğradı. Ve ihata imkânı kalmadığını görünce cephemizden yarmaya teşebbüs etti. Bu teşebbüslerinin kâffesi akamete mahkûm oldu. Tam bu sırada ordumuz musammem plânına tevfiken düşmanın sol cenahına karşı mütekarib taarruza geçti. Düşman pek mühlik olan bu taarruzumuza karşı büyük fedakârlıklar ihtiyar ederek mukavemet hatta mukabil taarruzlar ile kendisini bu mühlik vaziyetten tahlise uğraştı. Fakat taarruzumuz bütün cepheye teşmil edilmiş ve süvarilerimiz düşmanın yan ve gerilerine tevcih ile ricati perişanlığa kalbeylemiştir. İstihsal edilen netice çok

mühimdir. Anadolu'nun Yunan ordusu için bir mezar olacağı hakkındaki kaanaatimiz'in tahakkuk eylemekte olduğunu arz eylerim.

Erkân-ı Harbiye Reisi Fevzi

Bundan sonra düşman Sakarya garbında ricat ederken süvarilerimiz yan ve gerilerine ve hatta içlerine girerek iyice perişanlık verdirmişlerdir.

Fakat evvelce de arz ettiğim üzere esliha ve vesaitin noksan olması ve bilhassa orduyu yürütecek cephaneye ve erzak kollarının bulunmayışı, hülâsa tam bir seferberlik yapılamaması yüzünden son taarruzda verilen ders burada lâıyıkıyla verilemedi, yoksa Yunan ordusu Afyon ve Dumlupınar'daki akibete daha bir sene evvel Sakarya'da maruz bırakılmış olacaktı.

Sakarya hezimetinin Yunan ordu ve milletinde hâsıl eylediği beht-i hayrete General İstratikos şu suretle tercüman oluyor ve diyor ki: "Muharebenin bu kadar vasi mikyasta ve tul müddet devam edebilmesi için acaba o mevaki nasıl tahkim edilmişti ve Türkler bu mevakiin müdafaası için ne kadar kuvvet tabiye etmişlerdi? Yunan ordusunun kahhar darbeleri (!) ise düşman kuvvetlerini inhilale uğratıp mağlûbiyetinin itirafına neden kifayet etmemişti?" Görülüyor ki General şaşırmış, çünkü bu sözler bozulmuş bir ruhun mahsulüdür. Evet gordiyonları önünde yedikleri bu darbe Yunanlıların kıyamete kadar çözüp anlayamayacakları bir kördüğüm olmuştur. Ve onları dünya durdukça İstratikos gibi, bu suali zaman zaman nefislerine irada mecbur edecektir. Yalnız Yunanlıları bu mechuliyetten kurtarmak için bir türlü alenen itiraf edemedikleri bir hakikati bildirmek lâzımdır ki bu kifayetsizlik, Türk'ün bünyesinde meknûz bulunan kudret ve azminden, yüksek vatanperverliğinden ve ordumuzun liyakat ve maharet-i askeriyesindedir.

Muharebenin cereyanı müddetince ikmal, iaşe ve sıhhiye hidematı suret-i umumiyede çok iyi cereyan etmiştir. Askere muharebe esnasında muntazaman sıcak yemek verilmiştir.

En büyük müşkülât tayyaresizlikte idi. Mamafih fazlaca müstamel iki tayyare ile, Amerikan beziyle ve patates mahluluyla kanatları iptidai şekilde tamir edilerek, günde iki hatta üç defa uçuş yapılmış ve bu suretle düşman ordusunun harekât ve vaziyeti oldukça iyi takip edilebilmiştir. Bu kıymetli ve aziz tayyarecilerimizden biri Binbaşı Fazıl Bey'di ki harpten sonra bir vazife uçuşu esnasında tayyaresiyle düşerek şehit oldu. Gerek İnönü önlerinde ve gerekse Sakarya'da tayyarecilerimizin gösterdiği fedakârlık şayan-ı takdirdir. Bu muzafferiyetimizdeki avamil-i asliyeden biri de

kıtaatın gösterdiği hareket kabiliyetidir. Muharebenin devamı müddetince bütün kıtaat erkân-ı harbiyelerin harita üzerinde ölçüp verdiği vazifelere saatinde yetişmişler ve emre amade olduklarını bildirmişlerdir. Mukaddes haklarımız önünde müstevlileri iyice sarsan bu zaferin manası kısaca şöyle ifade edilebilir :

Sakarya, öz ve halis Türk'ün vicdanının, seciyesinin, muhassalası ile garbın zulüm ve medeniyet perdesine bürünmüş vahşetinin çarpışmasıdır.

Sakarya, öldürülmek istenen masûm fakat bütün bir âleme değen Türk milletiyle kendisinin haricindeki tek mil bir cihan-ı husumetin çarpışmasıdır.

Tarafeynin bütün kuva-yi maddiye ve mâneviyeleri ile karşılaştıkları Sakarya Meydan Muharebesi yirmibir gün ve bilâ fasıla kemal-i şiddetle devam etmesi itibarıyla tarih-i askeride tetkik ve tahlile lâyük mühim bir fasıl ve Türk ordu ve milleti için bir şaheser zaferdir.

Ordu, Sakarya Muharebesi neticesinin milletin hayat ve hatırasına müspet veya menfî bir hüküm-ü kati olacağı bilgisiyle yürümüş ve muzaffer çıkmıştır. Bu idrakin ilk safında yürüyen kıta zabitidir.

Sakarya hak zaferi, doğrudan doğruya bilcümle tedabir ve karara saha-i imkân ve tatbik açan ve düşmanın fasılasız hücumlarına vesaiti lâzîmeden mahrum kıtasıyla devrilmez bir kale gibi karşı koyan zabitin ve onun sadık ve muti yoldaşı olan neferindir.

Başlı başına bir cevher olan Türk neferiyle her vazifede ölümü kendisine hırz-ı can ederek başlı başına bir kıymet olan Türk zabitinden vücud da gelen bu ordu karşısında düşmanlar, başka ne mukadder bekliyorlardı?

Sakarya, Türk ordusunun en genç neferinden başkumandanına kadar bütün efradının emn-ü muhabbet, aşk ve imanla kaynaşarak ve gözlerini kapayıp kalpleriyle bakarak düşmana, bir vücut gibi saldırdıkları bir ma'rekedir. Çok temenni edilir ki bu millet o eserinin abidesini yakında Sakarya vadilerinin her tarafından görülen yüksek bir tepeye kondursun.

12/13 Eylül gecesi Sakarya'da son gecedir, ordu bu gece Sakarya'nın kızılteplerindeki şehitliklerden semaya yükselen nur içinde tüfeğini çatmış, tevekkül ve tevazu ile 21 günlük ve yorgunluğunu dinlerken millet en derunî tahassüs ve şükranlarla her taraftan ordusunu tebrik ediyor, bağına basıyordu.

5 — Gaziantep ve Adana Havalisinin Geri Alınışı :

Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Hükûmeti'nin sırr-ı muvaffakiyeti; icra eylediği harekât-ı askeriye-yi vâsıl olmak istediği gaye-i siyasî ile iyi telif etmesi ve temin eylediği fırsat ve imkândan siyaseten azamî menfaatler teminine çalışmasıdır. Bunun mühim tecellilerinden biri de Fransızlarla akdedilen Ankara İtilâfnamesi'dir. Denilebilir ki bu itilâfname ilk siyasî muvaffakiyettir. Bu sayede memleketin aksam-ı cenubiyesinin muvaffakiyetle istihlasi temin edilmiş ve ordunun taarruz kabiliyetinin tezyit ve ikmal için mühim ve müsait menabi açılmış, müttefiklerin ahenk-i siyasîsinde esaslı sarsıntılar husule getirilmiş ve Avrupa âlemi siyasetinde millî Türkiye bir defa daha kendisini müdafaa etmiş oldu.

İşte ikinci konferansta arz ettiğim üzere hükûmetin ilk teşekkülünde kapanan siyasî kapılar ancak kuvvetin tesiriyle artık kendiliğinden açılmaya başlamıştı.

Birinci İnönü'den sonra Londra'ya giden heyetimize itilâf için daha o zaman Fransızlar müracaat etmişti fakat o zamanki teklifleri ağır olduğundan derhal reddedilmişti.

Sakarya'dan sonra Fransızlar müsait şeraitle tekrar yanaştılar ve Mösyö Franklin Bouillon riyasetindeki bir heyeti Ankara'ya göndererek 24 Eylül 1921'de müzakerata başlandı ve 20 Ekim 1921'de itilâfname akdolundu. Mezkûr itilâfname mucibince 25 Aralık Gaziantep ve 4 Ocak 1922'de Adana ve havalisi Türkiye'ye iade edildi. Ve bugünkü cenup hududu çizildi. Ve netice de bu kıymetli saha da elimize geçmiş, Mersin yolu açılmış oldu.

Bu mıntıka, son taarruzumuzda ordumuzun ikmal ve memleketin vaziyet-i iktisadiye ve ticariyesinin inkişafı için pek çok tesir yapmıştır.

6 — Pontus Meselesi :

Bu tarihlerde artık Pontus meselesi de tamamıyla halledilmişti. Burada bu meselenin mahiyetinden ve suret-i imhasından da muhtasaran bahsedeceğim :

1840 senesinden beri Karadeniz havzasında Rize'den İstanbul'a kadar eski Yunanlılığın ihyası maksadıyla çalışan bir Rum kitesi vardır. İlk Pontus içtimagâhını Amerika Rum muhacirlerinden rahip Klematyos İnebolu'da eylevm halkın manastır tabir ettikleri bir tepede kurmuştur.

Zaman zaman münferit eşkiya çeteleri şeklinde icra-yı şakavet eden bu kitlenin fedailerini Harb-i Umumi'de siyasî bir şekilde mesaiye başlanmış ve Çarlık Rusyası tarafından tevzi edilen silâh, cephane, bomba ve makinelî tüfeklerle Samsun, Çarşamba, Bafra ve Erbaa Rum köyleri âdetâ bir silâh deposu halini almıştı Mütarekeden sonra bütün Rumlar Yunanlılık amal-ı milliyesiyle her tarafta şımardığı gibi Etnik-i Eteryâ Cemiyeti propagandacıları ve Merzifon Amerikan müessesatı tarafından manen yetiştirilen ve ecnebi hükûmetlerin silâhlarıyla maddeten takviye edilen bu havâlideki Rum kitlesi de Osmanlı hâkimiyetinden çıkarak müstakil bir Pontus hükûmeti teşkil etmek emeliyle dağlara çekilerek umumî bir kıyam hazırlamışlar Amasya ve Samsun havalisi Rum Metropolitidi Yermanos'un taht-ı idaresinde muntazam bir program tahtında icra-yı faaliyete geçmişlerdir.

Samsun'daki Rum komitacılarının reisi ve Pontus amalinin en şiddetli mürevvici reji fabrikası direktörü Tokomanidis bir taraftan da Anadolu içeryerindeki Rumlarla muhaberat tesisine tevessül ediyordu.

Ecnebi parmağı : İngilizler şarkta ahali-i İslamiyeyi ve bâhusus Kürtleri o zaman iğfale muvaffak olamayınca Pontus teşkiline müzaharet vaadiyle ve Samsun havalisindeki Rumluk nüfusunu teksir etmek gayesiyle Rusya'daki Rum ve Ermenileri Batum'da cem ve Türk - Kafkas ordularından alınıp Batum'da depo edilen silâhlarla tesliş ederek sevahilimize ihraca devam ediyorlardı. Sohum'da Osmanlı sahillerinde çetecilik etmek üzere Haralambos isminde bir Rum başına birkaç bin Rum toplamış ve Batum'dakiler de buna iltihak etmişlerdi; aynı zamanda memleketimizdeki Rumlara da Samsun İngiliz Mümessili Yüzbaşı Solter tarafından silâh ve cephane dağıtılıyordu.

İaş ve idareleri : Bu Hıristiyan kitleleri "muhacir" iâşesi maskesi altında İngiliz ve Amerikalılar tarafından iâşe ve ilbas edildiği gibi Yunan hükûmeti de nakit ve erzak hususunda mukavemetten geri durmuyordu. Hatta Amerikan ve Yunan salib-i ahmerleri meyanında gelen zabitan heyetlerinin bunlar arasında teşkilât yaptıkları talim ve terbiye ile meşgul oldukları ve müstakbel Pontus hükûmetinin temelini kurmaya memur oldukları anlaşılıyordu. O zaman Anadolu'daki zaaf, bunları büsbütün teşci ve kuvvetlenmelerini teshil ediyordu. Tamamıyla siyasî bir fikirle hareket eden bu zümre İngilizler tarafından adi bir şakavet mahiyetinde gösterilmekte idi. 4 Mart 1919'da İstanbul'da Pontus namıyla bir gazete neşrine başlandı. Ve bu gazete, başmakalesinde Trabzon vilâyetinde Rum cumhuriyetinin tesisine çalışmak maksadıyla intişar ettiğini ilân ediyordu. Yuna-

nistan'ın yevmi-i istiklâline tesadüf eden 7 Nisan 1919'da her tarafta ve bilhassa Samsun'da nümayişler yapıldı ve Yermanos'un küstahane hareketi Rumların efkâr ve amalini aleniyet derecesine çıkardı. Mamafih teşkil edilen çeteler fırsata intizaren tam bir kıyam yapmamış henüz alelade şekavet mahiyetinde çalışıyorlardı ve kiliselerde toplanarak teşkilât ve teşizatlarını takviye ediyorlardı. Patrikhane de bir taraftan faaliyetine devam ediyordu. 23 Teşrin-i evvel 1919'da şarkî Trakya ve Pontus için teşkilât ve tahrikât merkezi olarak İstanbul kabul edilmiş ve faaliyete başlanmıştır. Venizelos İstanbul meselesinin vakt-i ahire talikiyle bunun yerine Pontus - Bahr-i siyah sevahili hükûmetinin teşkili kanaatini izhar etmiş ve patrikhaneye de bu yoldan tâlimat vermişti. Aynı zamanda Yunan hükûmeti tarafından İstanbul'da Yunan hafi zabıtası teşkiline memur edilen Miralay Aleksandros Zimragaki tarafından Pontus jandarması tensik etmek üzere Eyfel nam Yunan torpidosuyla ayrıca bir zabıt grubu izam edilmişti. Türkiye'de bu hafi ve aleni teşkilât cereyan ederken Batum'da 18 Aralık 1919'da Pontus Rum hükûmeti ismiyle bir hükûmet teşekkül etmiş ve teşkilât yapmaya başlamıştı. 19 Temmuz'da yine Batum'da Karadeniz, Kafkas, cenubi Rusya Rumları tarafından Pontus meselesi hakkında bir kongre akdedilmiş ve muhtıra azadan biri vasıtasıyla Rum Patrikliği'ne verilmiştir.

Münferit şakavet vakaları şeklinde tezahür eden ve hafiyen teşkilâtlarını ikmal eden Pontusçular 1920 nihayetlerine doğru faaliyetlerini artırarak maksatlarını tamamıyla aleniyete çıkarmışlar ve bizi ciddi tedabir ittihazıyla tamamıyla imhalarına tevessül mecburiyetinde bırakmışlardır.

Pontusçuların kıyam teşkilâtı şöyle idi :

- 1) Birtakım rüesa maiyyetindeki müsella ve muharip kuvvetler.
- 2) Bunların işlerine hizmet eden müstahsil Pontus ahalisi.
- 3) İdare zabıta heyetleri.
- 4) Şehirlerden ve köylerden erzak teminine memur nakliye kolları.

Her çetebaşının hükümran olduğu mıntika bu suretle ayrılmıştı.

Bidayette 6000 - 7000 müsella muharip bir kuvvet olan Pontusçular gittikçe kuvvet bularak ceman 25.000 raddesine varmıştı. Bunlar, ufak cüzitamlar halinde muhtelif mahallerde tahassün etmekte ve müfrezelerimize karşı müttehiden hareket etmekte idiler. Bunların gayesi Samsun - Trabzon sahillerindeki Türkleri imha ve buralarda Yunanlığın ihya ile mu-

azzam bir Pontus hükümeti teşkil etmekte. Tuttukları hatt-ı hareket honhar bir sürünün muhassala-i icraatından ibaretti; yani yakmak, yıkmak katletmek ve itisaf yapmak.

Fakat mukadderatını kendi eliyle idareye azmeden Türk milleti daha Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a ilk ayak bastığı gün bu işi ölçmüş ve tedbir ittihazına başlamıştı.

Mütarekenin akabinde Samsun ve havalisinde bu kabil harekât başladığından jandarmanın adem-i kifayesine binaen Şark Cephesi'nden onbeşinci fırka ile bu mıntuka takviye edilmişti.

1919 ve 1920'de Samsun ve Amasya livaları dahilinde şekavetin artması üzerine Miralay Selâhattin Bey kumandasındaki 3 üncü kolordu, bütün mesaisini bu mıntukada emniyet ve asayişin temini hususuna hasretmişti. Trabzon, Gümüşhane havalisindeki Rum çetelerinin faaliyetini izaleyi de şarktaki 15 inci kolordu deruhte etmişti.

1920'de 3 üncü kolordu 8 tabur piyade, 6 süvari bölüğü, 24 makineli tüfek, 4 topla 15 inci kolordu da İzmir'de olduğu gibi Trabzon'da da bir Yunan ihracını nazarı dikkate alarak Trabzon'daki 3 üncü fırkasıyla tedbir aldılar. Müteakiben 3 üncü kolordu yerine 9 Aralık 1920'de merkez ordusu teşkil edilerek bu vazifeyi o aldı. 12 Kasım 1921 tarihine kadar 3 üncü kolordu ve merkez ordusu dahilî isyanları itfa etmiş ve Pontusçuların kat'i mahvını kış mevsimine bırakmıştı. Kışın hululuyla faaliyete geçen merkez ordusu 1921 bidayetinden 13 Kasım 1921 tarihine kadar takriben 11 aylık zaman zarfında bunların tahassüngâhlarını tahrip, emval ve erzakını iğtinam ve sergerdeleriyle beraber kısm-ı âzamını imha etti. Bu müddet zarfında 117 tahassüngâh yakılmış ve 3877 maktul verdirilmiş, buna mukabil 210 asker, 704 ahaliden şehit vaki olmuş ve 439 Türk köyü eşkiya tarafından yakılmıştır. Pontus fikir ve hareketinin gittikçe alevlendiğini gören Erkân-ı Harbiye-i Umumiye 29 Aralık 1921'de bu işe daha ziyade ehemmiyet vermiştir. Usatın en ziyade tekâsüf ettiği Ladik-Çarşamba, Zile mıntukasında kuvvetlerimiz teksif edildiği gibi tedibatın süratle intacı için 1500 kişilik bir kuvvetin daha faaliyete getirilmesine karar verildi. Bunun için Garp Cephesi'ne mürettep bakaya efrat da buraya tahsis edildi ve mecmu kuvvetimiz 17900 nefere bâliğ oldu. Artık Pontusçuların tamamen imhası tedabiri ittihaz edilmişti. 6 Şubat 1922'de bunlar kâmilen mahvedilmiş ve Pontus hülyası Karadeniz'e dökülmüş ve boğulmuştu; icraat sahası, Fatsa - Ünye - Terme - Çarşamba - Samsun - Bafra - Vezirköprü - Havza - Ladik - Amasya - Niksar - Koçhisar - Trabzon ve havalisi idi.

Pontus meselesini bu suretle hulâsa ve ikmal ederken, bu meselenin ilk defa mahiyet-i asliyesini meydana koyan ve amillerinin tecziyesinde, memleketin bünyesini kemirecek olan bu mefkûrenin tamamen kal'inde çok şiddetli ve musip kararlarıyla icra-yı ma'delet eyleyen o muntaka İstiklâl Mahkemesi heyetinin mühim tesir ve hizmetini kaydetmek vazifedir.